

Különleges igazgatású területek etnikai földrajzi vizsgálata a Kaukázus-térségben

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	3
2. Kutatási előzmények	4
3. Célkitűzés	5
4. Módszertan	6
5. Az autonómia fogalma és megjelenési formái a Kaukázus-vidéken	8
6. Történeti áttekintés a különleges igazgatású területek előzményeiről	12
6.1. A térség népei az orosz hódítás előtt	12
6.2. A térség népei a cári birodalomban	15
7. A kaukázusi különleges igazgatású területek etnikai helyzetének alakulása	18
7.1. Etnikai változások a szovjet népszámlálások tükrében	18
7.2. A jelenlegi etnikai helyzet kialakulása	24
8. Összegzés.....	31
9. Felhasznált irodalom	32
9.1. Felhasznált források	32
9.2. Felhasznált szakirodalom	32
10. Függelék	36
10.1. Saját eredmények.....	36
10.2. A különleges igazgatású területek népesedése a Kaukázusban.....	37
10.3. A különleges igazgatású területek titulatív népcsoportjainak területi koncentrációja.....	42

1. Bevezetés

A Kaukázusról bizonyára mindannyiunkban él valamilyen kép, melyet nagyban befolyásolnak a térségből érkező, napjainkban is elég gyakori híradások. Ezek a hírek többnyire etnikai és sokszor egyúttal vallási alapokra is támaszkodó konfliktusokról, nacionalista színezetű zavargásokról, magukat elnyomottnak érző kisebbségek néha erőszakba torkolló megnyilvánulásairól, és a nagyhatalmak mindezek mögött ott húzódó geopolitikai játszmáiról szólnak. A térség mindig is pufferzónaként szolgált Európa és Ázsia, az ókorban a perzsa és a görög, később a keresztény és muszlim, a szláv és az iráni-török világ határvidékén, ahol ma is ütköznek az Orosz Föderáció, Törökország és az Iráni Iszlám Köztársaság érdekei (LANG, S. J. 2002; ÁJBEN K. – BÍRÓ D. 2022). A szembenálló érdekek a történelem során korábban is sokszor egymás ellen fordították a klánrendszer alapján szerveződő helyi etnikai csoportokat, melyek közül így, elkülönülve a többitől néhányan olyan erős identitást tudtak kialakítani, hogy arra ma valamilyen formájú államiság épül. Az így létrejött viszonylagos önállóság ma is jelentős kérdéseket vet fel már ezen államkezdemények státuszának meghatározása kapcsán is. A térségben 3, a nemzetközi jog által el nem ismert, saját függetlenségét szinte egyoldalúan valló *de facto* állam van (a *de jure* Azerbajdzsán részét képező Hegyi-Karabah¹, illetve a Grúziához² tartozó Abházia és Dél-Oszétia). Emellett 8 olyan valamilyen szintű autonómiával rendelkező köztársaság is található itt, amely önállóságát valamilyen formában egy másik államon belül gyakorolhatja (Grúziában Adzsária, az Orosz Föderáció területén Adigeföld, Csecsenföld, Dagesztán, Észak-Oszétia, Ingusföld, Kabard- és Balkárföld és Karacsáj- és Cserkeszföld). Az önállóság eltérő szintjén létező politikai entitásokra a továbbiakban a különleges igazgatású terület gyűjtőnevet használom. Különlegességük és egymástól sokszor eltérő szerveződésük pedig több kérdést is felvet: miért pont azon titulatív népcsoport köré szerveződtek, amely nevükben is ott van? Milyen összefüggés fedezhető fel a kaukázusi kisépek esetében az autonómia vagy az államiság szintje és az adott etnikum identitásának erőssége között?

¹ Hegyi-Karabah esetében a 2023 szeptemberét követő etnikai változások (az örmény lakosság elmenekülése, azeriek betelepülése) nem képezik a dolgozat tárgykörét, mert még (2024. január 5-ig) semmilyen ezeket feldolgozó census nem történt a térségben.

² A nemzetközileg elfogadott Georgia név helyett a hazai tudományos közegben való hagyományos beágyazottsága és a hasonló tárgyú szakirodalom által is követett nevezéktan miatt használom a Grúzia elnevezést.

2. Kutatási előzmények

A Kaukázus-térség etnikai szempontból való kutatása Magyarországon, bár eléggé nagy múltú, nem rendelkezik a terület viszonyainak összetettségéhez mérten elégnak nevezhető szakirodalommal. A helyi nacionalizmusoknak a Szovjetunió összeomlását követő feléledéséig a terület a világpolitika és -gazdaság perifériájára szorult, emiatt is csak néhány tudományos érdeklődéstől vagy éppen a keleti őshaza keresésének gondolatától fűtött magyar látogatta meg vagy kutatta Déchy Mór 1884-es útjától egészen az 1990-es évekig (DÉCHY M. 1907; SZÁDECZKY-KARDOSS L. 2000; BENDEFY L. 1942; BOROS J. 1980). Mindenesetre a kétpólusú világ időszakában a Nyugattól elzárkózó szovjetek nyilvánvalóan a nyugati országok tudósait még kevésbé segítették abban, hogy megfelelő információkhoz jussanak a Kaukázus hegyei közti életről. Legkidolgozottabb Kaukázus-képe vélhetően a németeknek lehetett, akiknél már az I. világháborút megelőzően megjelent a terület a tágabban értelmezett köztes-európai térséget a német gazdasági erőter részeként értelmező Mitteleuropa-koncepció részeként, de azon belül is annak perifériáján. Ebből kifolyólag jelen tanulmány is tud építeni a német Kaukázus-kutatás számos eredményére, mint például HALBACH (1999; 2001) vallásföldrajzi szempontból is releváns kutatásaira.

A rejtélyes és ismeretlen vidék az 1990-es évek elején a Szovjetunió felbomlása után zavaros körülmények közt függetlenedő, egymással és saját etnikai kisebbségeikkel is területek és autonómia kérdéseiben ellentéteket tápláló államok révén berobbant a nemzetközi köztudatba. Az új geopolitikai forrópont az angolszász és hagyományosan a német mellett a magyar tudományos életben is felhívta magára a figyelmet: egészen napjainkig számos hazai publikáció született, mely a térség problémáit kívánja megindokolni vagy jövőbeli alakulásukra következtetni. Ezek közt bőséggel találni olyanokat, amelyek a politikai földrajz vagy a politikatudomány (Czene G. 2013; GARAY ZS. 2008), az etnikai- és vallásföldrajz (MEZŐ F. 2000; HORVÁTH CS. 2011), gazdaságföldrajz (SZIGETVÁRI T. 2014, KISS L. 2021), a hadászat (WAGNER P. 2016; BENES K. 2014), a történettudomány (CZÉZÁR M. 2014; VOLKER, A. 2014) vagy éppen a nemzetközi kapcsolatok kutatásának szemszögéből (ÁJBEN K. – BÍRÓ D. 2022) veszik górcső alá a hegyvidéket szinte szétfeszítő ellentéteket. Ha főleg a folyóiratcikkek megjelenését nézzük, abból látszik, hogy a világsajtóban is komolyabb visszhangot kapó események mennyire ösztönzik önmaguk megindoklására a témával foglalkozó tudományos közeget. Így a 2008-as orosz–grúz (GÖNCZŐ L. Z. 2013; BENES K. 2014) vagy a 2016-os hegyi-karabahi négynapos háború (WAGNER, P. 2016; SZABÓ M. 2016) kapcsán is nagyon sok kortárs magyar szerző alkotott véleményt. A vizsgálat fő szempontjától és a középpontba állított

eseménytől vagy népcsoporttól függetlenül találhatók ezekben az írásokban olyan információk, amelyek relevánsak jelen etnikai földrajzi szempontú vizsgálat számára is.

Számos olyan munkával lehet találkozni, amely a térség egy részére (például kimondottan Ingusföldre, Észak-Oszétiára vagy Dagesztánra) koncentrál, és más különleges igazgatású területeket csak kisebb hangsúllyal jelenít meg (REZVANI, B. 2010; SOULEIMANOV, E. 2011). Illetve olvashatók olyanok is, ahol a Kaukázus komplex etnikai földrajzi bemutatására is sor kerül (BRACH VON GUMPPENBERG, M. 2008; MEZŐ F. 2000), ezen tanulmányokban ugyanakkor nem az a fő kérdés, hogy mely csoportok élnek egyes különleges igazgatású területeken, és ez hogyan változott történeti léptékben, hanem az, hogy mely csoportok konkrétan mely terület egységekben élnek. Amellett olyan, akár az egész posztszovjet térséget bemutató összefoglaló jellegű munkákkal is találkozhatunk, amelyek egyes itt is vizsgált területek problémáját kiemelik, de az összessel részletesen nem foglalkoznak (például KŐSZEGI M. et al. 2018). Ezért is kísérli meg jelen tanulmány nemcsak az autonómia és az identitás erősségének összevetését egy-egy valamilyen szintű autonómiával rendelkező népcsoportnál, hanem a hatalom által kedvezményezett csoport és annak területén élő más csoportok viszonyának felderítését is.

A konkrétan a térség etnikai viszonyaival foglalkozó írások mellett azonban fontos volt olyan művekre is támaszkodni, amelyek az utóbbi évtized etnikai földrajzi szemléletét általánosan meghatározták, mint ANDERSON, B. és SILVER, B. D. (1983) vagy HOBBSBAWM, E. (1992) munkái. Emellett nem maradhattak ki azok az írások sem, melyek az etnikai földrajzi adatok tartalommal való megtöltésében, alakulásuk hátterének megindoklásában és az általuk kimutatható tendenciák értelmezésében segítenek más tudományterületek nézőpontja alapján. Ilyenek például azok a helyi (például SARKISYAN, E. 1961) vagy az orosz történelemmel foglalkozó monográfiák (HELLER, M. 1996; KAPPELER, A. 1992), amelyekben a Kaukázusra is ható általános folyamatok és az itt megjelenő sajátosságok is kifejtésre kerülnek. Vagy a különleges igazgatású területek és az ott élő kisleányok viszonyát segítenek megérteni azok a leginkább a nemzetközi jog témakörébe sorolható munkák, melyek az autonómia fogalmát és egyes megvalósulásainak példáit járják körbe (KISS A. 2017).

3. Célkitűzés

Fentebbi kérdések megválaszolását tűzi ki céljául jelen tanulmány, amely a témában végzett korábbi kutatások eredményeinek és az ezekből is merítő módszertani elképzeléseknek a felvázolását követően az autonómia fogalmát, majd pedig az annak különböző szintjein tartó kaukázusi különleges igazgatású területek létrejöttének történeti dimenzióját tekinti át. Emellett

fontosnak tartja az etnikai helyzet alakulásának fokozatos, releváns népszámlálási adatokból készített adatbázis segítségével történő nyomon követését minden vizsgált területen, hogy a népcsoportok számarányának változása és a kialakuló autonómia erőssége közt feltételezett összefüggésre is rámutasson. A kutatás során gyűjtött adatokat pedig végül a 11 vizsgált területegységben (a Kaukázus különleges igazgatású területein) élő népcsoportok számarányának és az egyes területekhez kötődő titulatív csoportok a koncentrációjának a történeti alakulását bemutató diagramok formájában igyekszem összefoglalni.

4. Módszertan

Az előzőekben összefoglalt szakirodalmi kép fontosabb elemeinek megfelelően kritikus szemléletű felhasználása mellett az etnikai földrajzi vizsgálat még megkívánja a magukra a vizsgált kaukázusi különleges igazgatású területekre vonatkozó etnikai összetétellel kapcsolatos statisztikai adatok vizsgálatát is. Az autonómia fogalmának eltérő megvalósulásait és a térség történeti fejlődését körüljáró elméleti részek mellett ezekre az adatokra épül a tanulmány legjelentősebb, a vizsgált területek etnikai viszonyait elemző része. CSINTALAN L. és ERŐSS Á. (2016) a *de facto* államok esetében nevezi anyaországnak azt az államot, amelytől az adott terület elszakadásra törekszik. Én ezt a fogalmat az Orosz Föderációhoz tartozó vizsgálati egységekre is kiterjesztem, mint egy olyan történeti fejlődés részeseire, amely során a jövőben akár náluk is esélyes lehet a függetlenség egyoldalú kikiáltása. A felhasznált adatok tehát az érintett területek anyaországainak, azaz Oroszország (<https://rosstat.gov.ru/>), Grúzia (<https://www.geostat.ge/en>) és Azerbajdzsán statisztikai szolgálataitól (<https://www.stat.gov.az/>) származnak, ám éppen emiatt megbízhatóságuk sok esetben változó, hiszen az anyaország és a sokszor vele szemben függetlenségre vagy az autonómia egy magasabb szintjére törekvő terület viszonyának alakulása nagyban befolyásolja az adatfelvétel szempontjait. Példának okáért a Grúzián belül autonómiát élvező Adzsáriában a grúz álláspontot tükröző hivatalos adatok szerint nem él adzsár népesség, és lakosság 96 %-a grúznak vallja magát. Az ilyen anomáliák miatt is volt szükség, hogy az adatok hitelességéről jobban meggyőződhessek, a térséggel kapcsolatos etnikai adatokat is publikáló, más internetes honlapok felhasználására is. Egész Kelet–Közép-Európára közöl adatokat a <http://pop-stat.mashke.org/>, illetve a cári, a szovjet és a 2002-es, valamint 2010-es orosz censzusok adatai érhetők el a <http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/census.php?cy=0> weboldalon. Így több forrás összevetésével könnyebben meg lehetett állapítani, mely adatok lehetnek tévesek (melyek térnek el legnagyobb mértékben a többitől), és a témáról szóló szakirodalom

ismeretében esetleg azt is, hogy mi lehet ennek az eltérésnek az oka. Bár sok esetben valószínűleg csak az adatfelvitelt végző személy által elkövetett elírásról van szó.

Az így nyert adathalmazból egy áttekintő adatbázis készült, amely összesíti, hogy a népszámlásokban visszatükröződő elmúlt 126 évben hogyan alakult a vizsgált különleges igazgatású területek etnikai helyzete, hogyan változott a titulatív népcsoportok száma vagy éppen a cári- és a szovjethatalom által folytatott russzifikációs törekvések hatására az orosz jelenlét (KŐSZEGI M. et al. 2018). Az adatbázisban a vizsgált 11 különleges igazgatású területen fel lettek dolgozva az 1897-es cári, 1926-os, 1939-es, 1959-es, 1970-es, 1979-es és 1989-es szovjet censzusok, valamint a Szovjetunió 1991-es széthullása után már eltérő állami keretek közt történt újabb népszámlálások is. Ezek az Orosz Föderációhoz tartozó vizsgálati egységek esetében a 2002-es, 2010-es és 2021-es orosz népszámlálások, amelyek adataihoz sok kétség nem férhet, szemben a hivatalosan Grúziához vagy Azerbajdzsánhoz tartozó vizsgálati egységekkel, amelyek zavaros államjogi helyzete a népességükről készült statisztikákban is tükröződik. Így Hegyi-Karabah kapcsán a területen az azerbajdzsáni népszámlálásoktól eltérő években, 2005-ben és 2015-ben végzett népességösszeírások lettek figyelembe véve. Hasonló eset Dél-Oszétia is, ahonnan 2007-ből, 2012-ből és 2015-ből vannak adatok, illetve Abházia a maga 2003-as és 2012-es adatsoraival. (Abháziáról még 1886-ban történt adatfelvétel egy ún. családösszeírás keretei közt, amelynél az összeírt családfők számából és az akkori népességre feltehetően jellemző teljes termékenységi arányszámból lehet a tényleges népességszámra következtetni.) Ezekkel szemben a 2002-es és 2014-es grúz népszámlálásokból Adzsáriáról nyerhetők információk.

A feldolgozott statisztikák közül a felmerült nehézségek miatt mindenképpen meg kell még említeni az 1897-es cári népszámlálást, amely a későbbiektől nagyban eltérő módszertant követett. Egyrészt a cári közigazgatási rendszer alapjaiban eltért a későbbi szovjettől és a mai orosztól, amelyekben a különleges igazgatású területek kialakultak. Azoknak a rajonoknak nagy része, amelyekből ezek a köztársaságok ma felépülnek, a korszakban még nem létezett, területük sokszor teljesen más egység(ek)hez tartozott. Emiatt csak a korszakban is hasonló néven (bár kissé eltérő területen) létező Dagesztán adatai kerülhettek be az adatbázisba 1897-ből, a többi esetben eltérő területi egységek önkényes összevonása helyett inkább fenntartottam a pontos adatokból való hiány problémáját. A közigazgatási egységek területisége mellett a vizsgálati szempont is erősen eltérő volt még 1897-ben, ugyanis az oroszosító törekvéseknek megfelelően senkit se kérdeztek meg, hogy milyen nemzetiségűnek vallja magát, hiszen mindenki az Orosz Birodalom alattvalójának számított, s a hatalom részéről remélték, hogy előbb-utóbb ez az orosz identitás átvételével fog járni (KAPPELER, A. 1992). Csak arra voltak

kíváncsiak, hogy a leendő egységes orosz nemzet tagjainak mi az anyanyelve, amely nyelvi adatokból utólag lehet következtetni a hiányzó népcsoportra.

Az adatbázisban azok a népcsoportok kerülnek külön megjelenítésre, amelyek a vizsgált 11 terület valamelyikén a népesség legalább 5 %-át teszik ki. Az 5 %-nál kisebb aránnyal előforduló népcsoportok minden esetben akkor kerülnek az egyebek kategórián belül külön említésre, ha létszámuk legalább egy vizsgált évben meghaladta a 200 főt, vagy valamilyen egyedi szempont alapján szükséges őket kiemelni. Ezek a szűkítések a gyűjtött adatok könnyebb átláthatóságát és feldolgozhatóságát szolgálják, példának okáért így könnyebb belőlük diagramot vagy etnikai térképet szerkeszteni.

5. Az autonómia fogalma és megjelenési formái a Kaukázus-vidéken

A kaukázusi különleges igazgatású területek etnikai helyzetének bemutatását megelőzően nyilvánvalóan szükséges magát az autonómia fogalmát definiálni és annak helyi jellegzetességeit körülírni. Ez a fogalommeghatározás számos nehézséggel jár: az autonómiával különböző nézőpontokból több tudományág is foglalkozik a filozófiától a természettudományokon át egészen a jog- és politikatudományokig. Minden területről – kivált az utóbbiból – számos definíció származik, amelyeket a következőképpen próbált összegezni MIKLÓSNÉ ZAKAR A. (2010): az autonómia *„egy adott közösségnek valamilyen érdekképviselési vagy akár bizonyos igazgatási jogosítványokkal bíró intézményrendszerrel való felruházása, mely jogosítványok kötődhetnek a közösség által lakott terület egészéhez, esetleg egy részéhez, de átfogja a közösséghez tartozó vagy oda tartozni akaró (identitást felvállaló) összes individuumot.”* KÁNTOR Z. (2016) szerint az autonómia a legtöbb, amit egy kisebbség egy államban elérhet, azon túl minden törekvés már magának az állami kereteknek a szétfeszítését jelenti. Ezért is használja jelen dolgozat a különleges igazgatású terület kifejezést, amikor az autonómia különböző szintjét képviselő, az anyaországhoz valamennyire lojális és az attól elszakadásra törekvő, és a függetlenség felé vezető út különböző állomásain tartó területeket egyszerre vizsgálja. Az autonómián belül kiemelhető a területi autonómia fogalma (jelen dolgozat is ennek eltérő szintű megvalósulásaként értelmezi a legtöbb kaukázusi különleges igazgatású területet), amely egy területet is az ott élő kisebbség irányítása alá von. Sőt autonómiának minősíthető terület – Hegyi-Karabah, Ingusföld és Csecsenföld kivételével – beleesik MIKLÓSNÉ ZAKAR A. (2010) megosztott területi autonómia fogalomkörébe is, ahol az autonómiát alkotó kisebbségek a többségi társadalomhoz tartozó csoporttal (oroszokkal, grúzokkal) vegyesen élnek.

Azonban a népek önrendelkezési jogának fogalma, amely minden autonómia fontos alapja, már önmagában is nehezen értelmezhető. Hagyományosan az ENSZ égisze alatt a II. világháború után felgyorsuló dekolonizációs folyamatok jogi háttérének biztosítására lett kialakítva, hogy biztosítsa minden nép számára a jogot saját szabadságuk kinyilvánítására és megvédésére (KISS A. 2017). Viszont az önrendelkezés megvalósulásával kapcsolatban több probléma is felmerülhet: elsősorban a már meglevő államok területi integritása, amelyet veszélyeztethetnek az olyan csoportok, amelyek függetlenségi törekvésekre kaptak kedvet az önrendelkezésről szóló ENSZ-határozatok alapján. Ez a Kaukázus-térség egyik fő problémája is. Itt a posztkolonialista világképbe teljesen beillő posztszovjet szituációra adnak választ a helyi különleges igazgatású területek egyre szélesebb körű önrendelkezés iránti törekvései.

Ezek a területek – a 20. század második felében függetlenedő afrikai gyarmatterületekhez hasonlóan – megosztottak mind etnikai, mind nyelvi, mind pedig vallási tekintetben. A névadó népek közt megtalálható az Orosz Föderáció jelentős nyelvi kisebbségi csoportjai közül 2 is: természetesen a kaukázusi nyelvcsalád (adige, adzsár, csecsen, cserkesz, ingus, kabard), és az altáji nyelvcsalád tagjai (balkár, karacsáj). Illetve megemlítendő az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozó oszétok iráni, a nyelvcsaládon belül külön ágat alkotó örmény és az orosz fennhatóságú területen mindenütt jelenlevő oroszok szláv nyelve (ERTÍN, G. 2016).

Titulatív népcsoporttól és nyelvtől függetlenül megállapítható egy egységes arcolata ezeknek a politikai entitásoknak, valami, ami sajátos módon keletivé teszi őket, szemben az autonómiák kialakulása kapcsán nyugati országokban elterjedt vélekedésekkel. Itt olyan etnoterritóriumokról van szó, amelyek valamilyen formában a múltban is léteztek, de a térképen egyértelmű határvonalakkal rendelkező autonómiává csak a szovjet ideológia befolyása tette őket. Egyetértve KLJUCHEVSKI, V. (1968) WORTMAN, R. (2013) által idézett gondolatával, miszerint „*Oroszország önmagát gyarmatosította*”, belátható, hogy a Kaukázus népei ugyanúgy a hegyvidéket uraló szovjetek eszmerendszerének hatására ébredtek nemzeti öntudatra, mint a gyarmati India lakói. Az 1918-as Szovjetek III. Összoroszági Kongresszusának döntése nyomán a megszervezendő föderáció tagjai csak sajátos életmóddal és a környezetüktől eltérő nemzetiségi összetétellel rendelkező autonómiák lehettek. Ezért az olyan függetlenségi törekvésekkel – mint az önálló pénzkibocsátás – próbálkozó köztársaságkezdeményeket erőszakosan felszámolták (pl. a szibériait). Azonban a formálódó szövetség keretrendszerét betartóknak való jogok adásától az egyenlőség társadalmát hirdető bolsevik vezetés sem zárkozhatott el. Miután a szovjetek által hirdetett világforradalom nem valósult meg, s nem lehetett minden népet egy globális kommunizmusban egyesíteni, a kisebbségi problémák kezelésének új iránya nagyban ellentmondott a korábbiak

elképzeléseknek. Az egy országban megvalósuló kommunizmus koncepciója is fragmentálódott még: az 1922-ben létrejövő Szovjetunióban több autonóm köztársaságra oszlott, melyek száma folyamatosan gyarapodott: 1922-ben még 9, 1929-ben már 15, 1937-ben végül 22 volt. Emellett léteztek autonóm területek, melyek száma egy idő után csökkenni kezdett: 1922-ben 10 volt, 1929-ben már 16, viszont 1937-ben csak 9. A területek státuszát a központi vezetés érdekeinek megfelelően változtathatta (és változtatta is) az állampárt Központi Bizottsága. (HORVÁTH GY. 2008) A Szovjetunió így különböző állami szintű egységek aszimmetrikus föderációként jöhetett létre, amelynek etnikai alapon szerveződő egységeit a „*Divide et impera*” elv alapján osztották be. Az 1920-as években, nagyjából 1928-ig a Kaukázus különleges igazgatású területeinek nevet adó népcsoportok ezen belül szokatlanul nagy nyelvi és kulturális szabadságot élveztek köszönhetően az ún. korenyizácija-politikának³, amely a helyi elitekre épített, s azok bevonásával kívánta szocialista eszméket terjeszteni (KAPPELER A. 1992). A szovjetek által kialakított területi egységeikhez egyre erősebben kötődve tényleg különálló nemzetiségekké fejlődtek, attól függetlenül, hogy a hatalom egyáltalán nem erre törekedett, s nem új kisebbségi identitások létrehozása céljából ruházta fel őket nemzeti attribútumokkal (MEGYESI Z. 2014).

Oroszország közigazgatása a szovjet idők óta sem változott jelentős mértékben. Az ország 2007-ben ugyanúgy, ahogy 1950-ben 84 területi-közigazgatási egységre (21 köztársaságra, 7 határterületre, 46 területre, 1 autonóm területre, 6 autonóm körzetre és 2 szövetségi városra) tagolódott. De ezeknek az egységeknek az önállósága a központosító Putyin-érában jelentősen csökkent: 2000-ben hét szövetségi körzetre osztották az egész országot (a Kaukázus a Délibe tartozott), 2004-től pedig az elnök nevezi ki minden régió vezetőjét. Azóta az autonóm köztársaságok megszüntetésére is születtek javaslatok a Dumában (HORVÁTH GY. 2008). 2010-ben az újabb közigazgatási reform hozta létre a Déliből kivágott Észak-Kaukázusi Szövetségi Körzetet, amelybe az orosz Kaukázus különleges igazgatású területei a Sztavropoli határkerülettel együtt mai napig tartoznak (kivétel Adigeföld, amely továbbra is a Déli Szövetségi Körzet része) (MEGYESI Z. 2014).

A különleges igazgatású területek székhelyei gazdasági szerepüket tekintve is kiemelkednek, vonzáskörzetet gyűjtve maguk köré gazdasági mikrorégiók központjai is egyben. A gazdaság fejlődése és az erre épülő erősödése az itt élő népcsoportoknak azonban csak a posztszovjet korszakban indulhatott be igazán. Korábban az önkormányzúhoz való jogok a mindenkori szovjetvezetés marxista-leninista gazdaságirányítási koncepciójának voltak

³ Itt az orosz nyelvű fogalom latin betűs átíratát használom.

alárendelve: ennek hatékonyabb szervezése érdekében bővítették jogköreit 1957-ben. Viszont így is egy-egy gazdaságilag nagyobb körzetet ellenőrző ún. népgazdasági tanácsnak alá tartoztak. A gazdasági szempontoknak az etnikaiak rovására történő előnyben részesítését az 1926-ban felvetett autonóm Szibéria kérdése is jól példázza, erről leginkább a helyi gazdasági fejlődés központi irányítás alatt gyorsabbnak remélt felpörgetése érdekében mondtak le (HORVÁTH GY. 2008).

A területen élők igényei helyett a szovjet vezetők gazdasági-politikai érdekei mentén létrehozott területi különleges igazgatású területeknek ma nézetem szerint 3 típusát különíthetjük el, amelyek különböző szintű önállóságot biztosítanak az ott élő népcsoportoknak. Mindhárom típus megfelel a fent felvázolt módon kialakuló sajátos posztszovjet különleges igazgatású terület fogalmának, de leginkább az első kettő. Ezek értelmezhetők akár egy fejlődési út állomásaiként is, amelyen idővel valamennyi különleges igazgatású terület végigmegy. Így először beszélhetünk más csoportokkal közös autonómiáról vagy azt is meghaladó államszervezési jogokról, mint Kabard- és Balkárföld, Karacsáj-Cserkeszföld vagy a dagesztáni avarok, dargok, lakok, lezginek és kumikok esetében, aztán pedig önálló autonómiáról vagy államszervezési törekvésekről, mint az adigéknél, adzsároknál, csecseneknél, ingusoknál vagy észak-oszétiai oszéteknél. A két szint akár egymás mellé is állítható, hiszen ők még egy-egy ország területén, többnyire annak politikai elitje által jóváhagyva élhetnek önrendelkezéssel. Sajátos eset, amely a kettő közé állítható a csecseneké és ingusoké, akik a múltban szintén közös autonómiával rendelkeztek, amely később kettévált (BUGAJ, NY. 2009).

A 3. szint, amely mindenképpen a folyamat legelőrehaladottabb fázisaként értelmezhető, a korábbi autonómiára épülő regionális szeparatizmus, amely HORVÁTH GY. (2008) szerint az orosz Kaukázusban mind etno-demográfiai, mind geopolitikai okokból indokoltnak tűnik. Elszakadási törekvések már az 1990-es évektől kirobbantak a Kaukázus különleges igazgatású területein, s zajlanak jelenleg is. Fő ösztönzőjük a korábbi szovjet tagköztársaságok függetlenedése és a kényszerű fejlődésből eredő, a korábbi erőszakos orosz nacionalizmussal szemben védekezésre törekvő helyi nacionalizmus fellángolása. A szeparatizmusra való hajlamot a Kaukázusban területenként eltérő, de sokszor együtt járó tényezők erősíthetik, mint a belső történelmi-etnikai-vallási-területi ellentétek, a magas munkanélküliség, a karizmatikus helyi vezetők, a fegyverfelhalmozás, az etnikai sokszínűség és a térséget destabilizáló menekültválság (MEZŐ F. 2000). HOBBSAWM, E. (1992) hívja fel a figyelmet arra a sajátos helyzetre, hogy Szovjetunió szétesése csakis azon belső határok mentén történhetett, amelyeket a szovjet alkotmány megállapított. Véleményem szerint ezért sem lehet meglepő, hogy az így

definiált nagyobb csoportok (a tagköztársaságok után) kisebbek (az autonóm köztársaságok némelyike) is elszakadásra vágyik. Például a csecsenek is azzal érvelnek függetlenségük kapcsán, hogyha más magasabb szintű területi egységekbe sorolt népeknek járt az önállóság, akkor nekik miért nem (BOWERS, S. R. 2004). A legtöbb olyan vizsgált terület, amely még nem szakadt el önhatalmúlag, de a jövőben függetlensége egyoldalú kinyilvánítására potenciális esély van, Oroszország területén található. Az orosz politikai vezetés emiatt is tekinti, az ország területi integritását védelmezve, az önrendelkezést csak egy olyan hangzatos célnak, amely mögött valójában a korrupt helyi elitek önző hatalmi törekvései húzódnak meg (HORVÁTH GY. 2008).

A szeparatizmus során legelőrehaladottabb állapotban a térség 3 *de facto* állama (Dél-Oszétia, Hegyi-Karabah, Abházia) van, amelyek egykor szintén a Szovjetunióban kialakított különleges igazgatású területként kezdték pályafutásukat. A csak pár magyar megyényi, kis népességű területek létrejötte és fennmaradása mégis csak kisebb mértékben múlt a helyiek elszakadásvágyán, és inkább az ellentétes érdekű etnikai és vallási csoportok mögé ideológiájuk és globális törekvéseik mentén beálló nagyhatalmakon. Azonban ezeket a „*gyakorlatban működő, belső szuverenitással rendelkező politikai hatalmakat a nemzetközi közösség jogilag nem ismeri el, így ezen államok de jure nem léteznek*” (CSINTALAN L. – ERŐSS Á. 2016). A belső szuverenitás azt jelenti, hogy képesek az általuk ellenőrzött területen belül hatalomgyakorlásra, sőt ebben egy ún. pártfogó ország is támogatja őket, például a karabahi örményeket Örményország, a dél-oszétokat és abházokat pedig Oroszország. Emellett fontos az anyaországgal (amelynek testéből kiszakadásra törekednek) való, mindenképpen ellenséges viszony, így a dél-oszétok és abházok kapcsolata Grúziával, illetve a karabahiaké Azerbajdzsánnal. Az anyaországok mellett kiálló nemzetközi közösség a *de facto* államok el nem ismerésével sajátos helyzetet teremt: mivel a pártfogó országukon kívül többnyire csak néhány hasonló helyzetű politikai entitás tartja legitimnek vezetésüket, gazdaságilag és politikailag is kényszerpályára kerülnek. Nem tudnak szinte senki mással kereskedelmi vagy diplomáciai kapcsolatot kiépíteni, mint a pártfogó országgal, amelynek ideológiai befolyása így még jobban erősödik köztük, és tovább radikalizálja a helyi szélsőségeket. Így nem tudnak a központtól eltérő ideológiák és pártok kialakulni, és a demokrácia kiépülése sem valósulhat meg (CSINTALAN L. – ERŐSS Á. 2016).

6. Történeti áttekintés a különleges igazgatású területek előzményeiről

6.1. A térség népei az orosz hódítás előtt

A különleges igazgatású területek mai etnikai helyzete és annak kialakulása leginkább a kérdés történeti dimenzióit vizsgálva érthető meg. A ma eltérő pályákon, eltérő nagyhatalmi

érdekek mentén mozgó területek ugyanis a közelmúltban sokáig egyazon érdeknek és hatalomnak voltak alávetve: az egymást követően berendezkedő cári és szovjet birodalmaknak. Ezek befolyása alatt indult meg a ma autonómiát élvező és/vagy elszakadásra törekvő kisebbségi identitások kialakulása is, s jöttek létre azok a törésvonalak, amelyek máig meghatározzák a térséget.

A hegység két oldala már a történelem korábbi szakaszaiban is élesen elvált egymástól, jobbra a nagyhatalmi érdekek mentén, melyek gyakran együtt jártak a vallási és etnikai konfliktusok kiélezésével. Az ókorban az itt őshonos csecsen és cserkesz törzsek mellett a hellenisztikus görög kultúra befolyása jelent meg a hegység északnyugati, Fekete-tenger menti részén, míg délen egyértelműen a Perzsa Birodalom befolyása érvényesült. Az örmények, illetve a grúzok által ma államaik elsőt történeti előzményeinek tartott államalakulatok a két ellentétes hatás ütközőterületében, mindkettőtől jelentős elméleti- és gyakorlati tudást átvéve szerveződtek meg. A perzsák Nagy Sándor általi meghódítása sem változtatott ezen a bipolaritáson, ugyan délről is hellén kultúra sugárzott. A hellenizmus terjedésével egyidejűleg betelepült, egykor jelentős pontusi görög népességgel folytonosságot valló, annak maradványaiként értelmezhető közösségek a térségben ma is élnek: Abháziában 2011-ben még 1380-an voltak, Adzsáriában 2014-ben pedig 575-en. Közben északon, a hegység előterét képező Kelet-európai-síkságon az ott éppen dominanciát gyakorló nomád birodalmak hatása érződött. A sztyeppét uraló szkíták, szarmaták és alánok egyes csoportjai birodalmaik összeomlása után például betelepültek a hegyek közé, ahol a mai oszét népesség magját képezték. Amellett az ókor utolsó századaiban egy Kelet-Nyugat irányú megosztottság is tapasztalható: Keletről a párhusok (Kr. e. 220–Kr. u. 224) majd a Szasszanidák (224–651) perzsa birodalmi próbálták fenntartani regionális befolyásukat a térség pogány kultuszainak támogatásával, míg Nyugatról a Római, majd 395-től Bizánci Birodalom krisztianizálta a hegyvidék népeit, például az örményeket és grúzokat, akik tovább terjesztették az új hitet az oszétok közt. A térség etnikai megosztottsága már az ókor végén kezdett kialakulni: sok törzsi alapon szerveződő fejedelemség állt fenn ekkoriban, például kialakult már az 500-as években megkeresztelkedő abházok által uralt terület, s ezek egységesítése komoly harcokkal sikerülhetett csak (SARKISYAN, E. 1961).

A középkortól alakult ki az a napjainkban is érzékelhető szituáció, amely a kereszténység és az iszlám közti ütközőterületté tette a térséget, s az itt élő csoportokat a két vallás valamelyik irányzata mellé állította. Az iszlámot az elsőként 644-ben Dél felől megjelenő, s a Szasszanidák pozícióit átvevő arab hódítók hozták, míg a kereszténység egyre inkább elkülönülő ortodox irányzatát továbbra is a térségbe nyugatról érkező bizánciak képviselték. Északról pedig a zsidó

hitre tért kazárok nomád birodalma uralta a Kaukázussal szomszédos sztyeppét, és vetett gátat az arabok további terjeszkedésének. A birodalom összeomlása (a Kijevi Rusz 965-ös hódítása) utáni egyes túlélő csoportok emlékét őrizik a mai Észak-Dagesztánban élő kumikok (SARKISYAN, E. 1961). Ők és az etnikailag már ekkor megosztott Dagesztán több más népcsoportja (dargok, lakok, lezginek, tabaszaranok) az arab uralom hatására tértek át az iszlámra fokozatosan a 8. századi hódítást követően. Az iszlám gócpontja Derbent városa volt, ahol a 730 körül zsoldosaival berendezkedő arab helytartó, Maslama bin Abd-el-Malik kezdte meg a térítéseket, melyek az Arab Birodalomról leszakadó utódainak emirátusában (869–1080) teljesedtek ki igazán. Először minden népcsoport elitje vette fel az új vallást, aztán az ő befolyásukra tért át folyamatosan a népesség többi része (YILDIZ, Y. 2014).

A kazárok, a bizánciak és az arabok gyengesége idején, a 10. századra újra kialakulhattak örmény és grúz államok, melyek a hegyvidék többi törzsét is ellenőrizték. Az itt virágzó kereszténységet se a hegyektől északra a sztyeppét kalandozó, pogány besenyők, se a délebbre a Nyugat felé törekvő, iszlamizált szeldzsuk-török törzsek nem fenyegették. A grúzok még terjeszteni is tudták a keresztény vallást a hegység távolabbi részét elérve az ottani csecsenek megtérítésével. Erős hatása a 13. századi mongol hódításnak volt a Kaukázusra: a dél-orosz sztyeppéken, a dzsingiszi Mongol Birodalom nyugati végében egzisztáló Arany Horda nevű kánságban berendezkedő hódítók iszlamizálása után felcserélődtek a vallási hatások irányai. Északról iszlám, a bizánciak által uralt délről ortodox keresztény hatások érkeztek, legalábbis amíg Bizánc még fenn tudta tartani jelenlétét a hegység déli előterében a vele szemben egyre erősödő oszmán-török nyomás ellenében. Konstantinápoly 1453-as oszmán meghódítása után azonban a kaukázusi keresztények védnök nélkül maradtak, amely szerepet végül a hódító törekvéseivel a térséget elérő és amúgy is a vezető nélkül maradt keleti ortodoxia élére állni készülő Moszkvai Nagyfejedelemség vett át. (SARKISYAN, E. 1961) A moszkvaiak megérkezéséig azonban egyre erősödő iszlám nyomást kellett megérnie a térségnek, Timur hódító hadjáratai nyomán például már a 14. század végére a mai Azerbajdzsán jelentős része és a Dagesztánban pogányságukat legtovább megőrző, s az iszlám népcsoportoktól emiatt elkülönülő avarok is iszlamizáltak (GOYUSHOV, A. 2012). Az oszmánok 1454-ben hódították meg a Fekete-tenger abház partvidékét, befolyásuk alatt kezdődött meg az itt élők iszlám hitre térítése.

A már korábban meglevő konfliktusokat még jobban felélesítette az orosz hódítás. A moszkvaiakkal vívott konfliktusok során széteső Arany Horda utódállamai közül a Kazanyi Kánság 1552-es, majd az Asztrahanyi 1556-os meghódítása ma is fennálló törésvonalat alakított ki a Kaukázusban. A térség iránti orosz érdeklődés már IV. Rettegett Iván egy kabard

hercegnővel kötött 2. házasságából is látszik (HELLER, M. 1996). A moszkvai állam terjeszkedéséből kinövő, a hegységben élő keresztények védelmét hangoztató orosz imperializmus és a délről jövő iszlám hatások ütközését mai napig tapasztalhatjuk. Hasonlóan ebből az időszakból ered az iszlámon belüli megosztottság a térség iszlám vallású népei között: a szunniták az Oszmán Birodalom, a siiták pedig az oszmánok ellenében szerveződő új perzsa dinasztia, a Szafavidák (1501–1736) egykori hívei közül kerülnek ki (SARKISYAN, E. 1961). A szunnitizmus azonban olyan Szafavida-ellenőrzésű területeken is fennmaradt, mint Azerbajdzsán (GOYUSHOV, A. 2012). Sőt a muszlim csoportok közt megfértek a fejadó fejében vallásuk szabad gyakorlására engedélyt kapó keresztények is, például a Karabahban élő örmények, akik már ekkor valamiféle területi autonómiát élvezhettek a Szafavida-sahok birodalmában. Ugyanakkor előfordult az is, hogy egyes csoportok önként váltottak vallást egy hosszú folyamat során, például az oszmánvazallus Krími Kánság szomszédságában élő abházok, cserkeszek és kabardok sem tudták megtartani keresztény hitüket a környező muszlimokkal való évszázadokon át tartó érintkezések során. Az övékhez hasonló módon folyt le a 18. század végére a balkárok és karacsájok iszlamizációja, akiknél az áttérést segítette, hogy saját pogány kultuszaik és kereszténység egy egyedi változatát követték, amely helyet könnyen láthattak jobb alternatívát az iszlámban. Ezt a folyamatot a szunnita hatalmak nyilván lelkesen kísérték figyelemmel. (Bár az iszlamizáció kapcsán fontos megjegyezni, hogy sosem érintett teljes népcsoportot, például a cserkeszek közt is a mai napig maradtak keresztények (YILDIZ, Y. 2014). Érdekes volt még a kabardok helyzete, akik muszlim hitük ellenére az oroszok vazallusainak álltak már 1761-ben (HORVÁTH CS. 2011), mert a másik keresztény hatalmától a térségnek, a grúzoktól – alaptalanul bár – de jobban tartottak.

6.2. A térség népei a cári birodalomban

Az orosz hódítás a perzsa és oszmán birodalmak meggyengülése miatt végül 1783-ra ért el először meghatározó sikert. Ekkorra sikerült elérni a Fekete-tengert és a Kaukázus északi előterét a térség utolsó tatár államának, a Krími Kánságnak a meghódításával. Így a Kaukázusba is szabaddá vált az út, s a hegység északi lejtőjének közepén meghódított oszét településterületen felépülhetett Vlagyikavkáz (nevének jelentése: „Uralkodj a Kaukázuson!”) erődjé, a későbbi Kaukázusi Főkormányzóság központja. Az itt élő oszétok többsége erős ortodox vallásosságuk miatt felszabadítót látott a hódítókban, s támogatta uralmak kiépítését, akik nem (például az oszétok 1/3-át kitevő muszlimok) a hegység főgerincének túl oldalára menekültek, megvetve a mai dél-oszét településterület alapjait (HORVÁTH CS. 2011). Ezek a muszlim oszétok a területet korábban uraló kabardok hatására iszlamizáltak. De az ő újonnan

szerzett területeik is orosz uralom alá kerültek a hegység leginkább grúzok által uralt déli előterének 1801-es elfoglalásával.

Ezt követően az oroszok Transzkaukázus más területeire is benyomultak, például Karabahba, ahol a helyi örmény keresztények támogatták őket, az azeri törzsek élére álló Ibrahim kán pedig egészen 1805-ig harcolt ellenük. A Dél-Kaukázus síita csoportjaitól az őket támogató perzsákat két háború során (1804–1813, 1825–1828) vágták el, amelyek hódításait végül a turkmancsáji béke ismerte el. A hegység jelentős részét uralva elszigetelhették egymástól az ellenük iszlám hitük nevében szent háborút hirdető abház és cserkesz, illetve csecsen és dagesztáni (avar, kumik, darg) ellenállókat. A cserkeszek csoportjai (adigék, cserkeszek, kabardok) törzsi-nemzetségi alapon már korábban megosztottak voltak, s ezt az oroszok könnyen kihasználhatták. Hasonló volt a helyzet Dagesztánban is, ahol korábban eltérő időszakokban eltérő csoportok gyakoroltak dominanciát, az oroszok érkezése előtt épp az iszlám avarok. Az ellenállók által jobban ismert hegyi szurdokok azonban jó lehetőséget adtak a gerillahadviselésre, s így mozgalmuk egészen 1859-ig kitartottak, utána azonban az ún. cserkesz és csecsen népiirtások idején (1860–1864) áldozatul estek a területeikre bevonuló orosz erők erőszakosságának és az Oszmán Birodalomba való kitelepítésnek (SARKISYAN, E. 1961). Kb. 700 000 cserkesz hagyta el földjét, így a történeti Cserkeszföld jelentős része kiürült, a cserkesz településterületet a mai nagyságúra zsugorítva. Az abházok és csecsenek maradék katonai erejüket igénybe véve még az 1877–1878-as orosz-török háborúba beavatók, de ennek eredménye csak egy újabb csoport kiűzése volt az oszmánok területeire. A kitelepítések miatt elnéptelenedett területekre a legtöbb helyen oroszokat, Abháziába pedig grúzokat telepítettek be (HORVÁTH Cs. 2011), ezzel is segítve az orosz uralom és a keresztény vallás megszilárdulását.

De nemcsak a hódítók alkalmaztak erőszakot céljaik eléréséhez, az ellenállók iszlám radikalizmusa is számos kegyetlenséghez vezetett, így került sor a csecsenek között pogányságuk fenntartása miatt elkülönülő ingus törzsek iszlamizálására is a dagesztáni és csecsen erők élére álló avar felkelővezér, Samil imám (1834–1859) parancsára. A csecsenek bár már a 18. században is találkoztak az iszlámmal, a harcok során alakították ki modern értelemben vehető nemzeti identitásukat, amelynek alappillére lett ez a vallási radikalizmus. Ez az ideológia a csecsen és dagesztáni felkelők körében népszerű iszlám irányzatból, a muridizmusból ered, amely alapján az egyénnek az Istenhez való közelebb kerülése érdekében fel kell adnia személyes akaratát (HELLER, M. 1996).

A cári uralom alatt a birodalmi céloknak és az ezeket is meghatározó orosz nacionalizmusnak megfelelően – ahogy más meghódított területeken is – a Kaukázusban is

elkezdődött a russzifikáció, azaz az itt élő népcsoportok céltudatos eloroszosítása. Az alapideológia az volt, hogy orosz birodalom csak úgy uralhatja tartósan és építheti be szervezetébe ezeket a területeket, ha sikerül az itteni lakosságot is beolvasztani az orosz népbe, de minimum beintegrálni az orosz társadalomba. A civilizáció vívmányaival akarták lenyűgözni az itteni „barbárok”, például magát Samilt is elvitték Szentpétervárra és Moszkvába, hogy rájöjjön az orosz kultúra nagyságára és a vele szembeni ellenállás feleslegességére (LARS K. 2014). Ez egyrészt jelentette az oroszok körében elterjedt társadalmi-gazdasági normák sokszor erőszakos bevezetését (például a vérbosszú, a gyermekházasság vagy a gyászból történő öncsonkítás betiltása az oszétok és csecsenek közt, másrészt az orosz nyelv és kultúra terjesztését. A russzifikáció támogatására minden meghódított területen megjelentek az orosz polgári igazgatás hivatalnokai, illetve sok helyen (például Dagesztánban) a megszálló katonaság is ottmaradt, így a lakosság számára is megragadhatóvá téve a hatalom jelenlétét. A kultúrimerializmus viszont a helyi nacionalizmusok feléledéséhez vezetett: sok helyen leírták a nemzeti nyelvet, megkezdődött a nemzeti irodalom, például az oszétoknál (SARKISYAN, 1961). Emiatt is egyet kell értenem HOSKING, G. tézisével (idézi WORTMAN, R. 2013), miszerint az orosz birodalomépítés így gyakorlatilag megakadályozta a nemzetépítést, hiszen annak fő stratégiája is csak az egységesítő célokkal ellentétes eredményekhez vezetett. A hatalom birtokosainak idealista hite az oroszosítás sikerében a birodalomban élő oroszoknak a nemzetiségekkel szembeni kisebbségi mivolta ellenére utal arra is, hogy mennyire elképzelhetetlennek látták az általuk képviselt birodalmi struktúra felbomlását (KAPPELER, A, 1992).

Azonban a russzifikációs törekvések komoly hatásaira a népesség etnikai megoszlásában erősen rámutatnak az 1897-es népszámlálás eredményei is annak ellenére, hogy mint már fentebb említettem, a közigazgatási rendszer eltérő felépülése miatt csak néhány területről tudtam adatokat feltárni. A későbbiekben vizsgált területi szervezési egységek ekkor még nem léteztek, s adataik összefésülése több, különböző közigazgatási területről jelentős torzulásokhoz vezethetett volna. A cári Oroszország első és egyetlen censzusának megvalósítása már önmagában is felfogható a russzifikációs folyamat fontos részének és egyfajta próbájának. Egyrészt így látszott az eddigre már birodalomszerte elterjedt hivatali adminisztrációs rendszer teljesítménye, amely az adatfelvétel lebonyolításáért felelős volt. Másrészt rámutathatott arra, hol hány embert nyert már meg magának az orosz kultúra, s mekkora tömeget kell még asszimilálni. Amennyiben az eredmények nem voltak kielégítőek, akár a russzifikáció mellett erőszakosabb módszerekkel kiálló vezetők kinevezésére is sor kerülhetett emiatt, példának okáért a kaukázusi körzet élére ekkor nevezték ki a nemzetiségek ellen kemény kézzel fellépő

Grigorij Szergejevics Golicint (1838–1907) főparancsnoknak (HELLER, M. 1996). Az eredményekből mindenesetre látszik, hogy a cári birodalom végnapjaiban a Kaukázus meghódított térségeinek eloroszosítása még igencsak ez elején járt. Például a soknemzetiségű Dagesztánban a területet lakó muszlim csoportok (dargok, avarok, kumikok, lakok, lezginek⁴) dominanciája mellett az 571 154 fős össznépességből mindössze 13 111-en (2,2 %) vallották magukat orosz anyanyelvűnek. Az itteni csoportok azok közé tartoztak, amelyek számára az oroszra válás legfeljebb elérhetetlen álom maradhatott, hiszen már iszlám hitük miatt (mint más kaukázusi népcsoportok: karacsájak, csecsenek, balkárok stb.) sem lehettek egy olyan nemzet részei, amely öndefiníciója részévé tette az ortodox egyházhoz való tartozást (KÖSZEGI M. et al. 2018). Ezeket a népcsoportokat véleményem szerint kis létszámuk miatt csak egy közös vallás tarthatta össze, nem volt lehetőségük arra, hogy más helyeken élő nagyobb létszámú csoportokhoz (például magyarok, albánok) hasonlóan többféle hit mellett is megőriznék identitásuk egységét. Vagy hasonlóan a russzifikáció eredménytelenségére mutat az Abháziából elérhető korábbi (1886-os) családösszeírás, amelyben az orosz nyelvűek szintén csak jelentéktelen kisebbséget alkotnak (1090 fő, 1,6 %) a 68 773 fős népességen belül. Sőt a szintén a cári hatalom által betelepített 4 166 grúz (6,1 %) alapján sem lehet itt a cárizmus a térségben fenntartható uralmára következtetni. Ezt a sikertelenséget tükrözi az 1905-ös forradalmat kísérő megmozdulások nemzeti jellege itt és a birodalom más perifériáin is (KÖSZEGI M. et al. 2018).

7. A kaukázusi különleges igazgatású területek etnikai helyzetének alakulása

7.1. Etnikai változások a szovjet népszámlálások tükrében

A feszítő belső ellentétek végül csak az I. világháború válságos éveiben robbantották szét az Orosz Birodalmat, mely helyén teljesen új állam szerveződött az 1917-es forradalom, a bolsevik hatalomátvétel és az azt követő polgárháború zűrzavarából. A Szovjetunió 1922-es létrejöttéig azonban a vörösök és a kommunizmus ellen harcoló ellenfelek küzdelmét számos népcsoport próbálta önállósodásra kihasználni a Kaukázusban is. A függetlenségi törekvésekre jó példa a csecsenek újabb iszlám államkísérlete (1919–1920), amely a Samil tradícióira kívánt építeni egy hozzá hasonlóan dagesztáni származású emírral az élén. Az emírséget a bolsevikok ugyan kezdetben támogatták a térség elfoglalására törekvő cárista kozákok ellen, de azoknak a helyiek általi legyőzése és a vörös polgárháborús fölény kialakulása után beolvasztották a szovjetrendszerbe, és 1925-re minden ellenállást letörtek (SARKISYAN, E. 1961). A hatalmat az

⁴ A továbbiakban mindig ezt az 5, az össznépesség 5 %-át minden censzusban meghaladó csoportot értem Dagesztán főbb népcsoportjai, kisénei vagy etnikumai alatt, az ő összesített adataik jelennek meg számokban és arányokban egyaránt.

egykori cári birodalom területein a velük szembenálló hazai és azok által behívott nyugati intervenciós erőkkel szemben fokozatosan átvevő bolsevikok ehhez hasonlóan alkalmazták „a cári földek összegyűjtésére” a „mézesmadzag és korbács” módszerét. A különböző népcsoportok helyzetét csak azután próbálták saját elveiknek megfelelően alakítani akár erőszakkal is, hogy azok a szovjetrendszerben való jobb élet reményében már belenyugodtak az új impériumba (KAPPELER, A. 1992). Így alakult meg föderatív alapon 1922. dec. 30-án a Szovjetunió, amelynek központi tagja a vizsgált területek nagy részét magába foglaló Oroszországi Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság volt. Emellett az új föderatív államban sorsukat bolsevik vezetés alatt összekötő köztársaságok egyike volt még a Transzkaukázusi Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság (GECSE G. 2011), amely alá Azerbajdzsán, Örményország és Grúzia és a területükön levő különleges igazgatású területek a szovjet időszakban tartoztak. A népek önrendelkezési joga itt kezdetben biztosított volt, elvileg mind politikai mind kulturális téren egyenlőséget élveztek.

A Szovjetunió megalakulását követő első népszámlálás az 1926-os volt, amelynek adataiból már egy teljesen más politika, az ún. korenizáció (meggyökereztetés) nyomai látszanak. A cél a különböző területek helyi elitjével való együttműködés, és a kommunizmusban való egység érdekében a helyiek felemelése lett. Így 48 etnikumnak alakítottak ki szovjet kutatók saját irodalmi nyelvet (KAPPELER, A. 1992), bár a korábban betelepült orosz lakossággal szemben a helyi közösségek nem mindig tudtak megerősödni. Az arányokat tekintve legnagyobb orosz jelenléttel azok a vizsgálati egységek rendelkeztek, amelyek titulatív népcsoportja a legkorábban elfogadta az orosz fennhatóságot, mint Ingusföld (31,5 %) vagy az eredeti lakosság jelentős részét olyan brutális eseménysorozatok során távolította el és cserélte oroszokra hatalom, mint Karacsáj- és Cserkeszföld (23,6%) és Adigeföld (25,6%) esetében. Itt azonban még így is biztosított volt a titulatív népcsoportok dominanciája: az ingusok az össznépesség 61,6, az adigék 44,8, a karacsájok és cserkeszek pedig 40,7%-át tették ki területeiken. Ezzel szemben jóval szerényebb az orosz lakosság aránya az olyan a cári imperializmusnak sokáig ellenálló területeken, mint Csecsenföld (2,4%) és Dagesztán (1,2%), ahol a helyiekben a harcok során kialakult ruszofóbia még ekkor is távol tartotta a betelepülőket. Hasonló a helyzet azokon a hegység szívére alkotó, stratégia fontosságú területeken (Kabard- és Balkárföld – 7,5%, Észak-Oszétia – 2,4%), ahol újonnan érkező telepések helyett inkább csak katonai egységek utalt az orosz hatalom jelenlétére. Itt még erősebbek a titulatív népcsoportok, amelyek közt a körjük szervezett különleges igazgatású területen a népesség 76,3 %-át kitevő kabardok és balkárok, 67,3%-át adó csecsenek és a Dagesztánban 66,1%-ban jelenlevő kisetnikumok jelentős többséget alkotnak. Ezt közelíti az oszétok 49,6%-os jelenléte Észak-Oszétiában. Sőt a

Transzkaukázusi Sz.Sz.K.-ban olyan területek is előfordulnak, ahol korábban az államhatalom a helyiekkel szemben az oroszok mellett vagy helyett más népesség betelepülésének ösztönzését preferálta (HELLER, M. – NYEKRICS, A. 2003): Dél-Oszétiában a grúzok tették ki a lakosság 26,7 %-át, Abháziában pedig az oroszokkal együtt 39,8%-át. Ez a politika 69,1%-os oszét többséget fenntartó Dél-Oszétiában nem rendezte át túlzottan az etnikai helyzetet, viszont Abházia esetében az abház lakosság arányát 27,8%-re csökkentette.

A korenizáció politikája azonban a kisépeknek a kommunista államba való öntudatlan beolvadása helyett öntudatuk és vezetőrétegük megerősödését, a helyi nacionalizmusok feléledését vonta maga után, amivel szemben az 1930-as évek sztálini politikája is igyekezett fellépni a szovjet egység nevében. A Transzkaukázusi Köztársaság Grúziai, Azerbajdzsáni és Örmény egységekre való 1936-os szétválasztása (KAPPELER, A. 1992) is ezt példázza, illetve az 1939-es népszámlálás eredményeiben is nyomon követhetőek a sztálinizmus törekvései. Bár a korábbihoz képest minden vizsgálati egység területén növekedett az ott élő titulatív népcsoport, sok esetben (abházok, adigék, cserkeszek, kabardok) csak pár 1000 fővel, míg az ott élő orosz népelem nemcsak számában, hanem arányában is jelentősen nőtt az öntudatosabbá váló kisebbségek elleni támadások és a szovjetrendszerrel azonosuló állampolgárok betelepítésének ösztönzése, mint a tudatos szovjetizáció folyamata miatt. A helyi, főleg a Fekete- és Kaszpi-tengermellék kikötőit, illetve a nagyobb városi központokat érintő, intenzív iparfejlesztés is csak úgy volt lehetséges, hogy az alulképzett helyi munkaerő igénybevétele helyett sok esetben inkább a Szovjetunió más, többnyire orosz lakta területeiről szakképzettebb munkásokat hívtak be (POKSHISHEVSKY, V. 1949). Így területükön belül az abházok aránya 18, az adigéké 22,7, a karacsájoké és cserkeszeké pedig 36,4%-ra csökkent. A hatalom ellenségességével szemben azonban még sikeresen megőrizték helyi többségüket kabardok és balkárok (53,7%), az ingusok (55,8%), a csecsenek (58%), dagesztáni kisépek (67,6%) illetve az észak- (50,3%) és dél-oszétiai oszétok (68,1%). Ezek a perifériálisabb területeken élő népcsoportok jelentősebb kohézióval rendelkeztek, az iparfejlesztés is kevésbé érintette őket és a csecsenek vagy épp a dagesztániak esetében komolyabb múltbeli előzményekre építhették identitásukat a szovjet patriotizmus által képviselt „homo sovjeticus” ideáljával szemben (HELLER, M. 1988).

Sztálin azonban mindenféle ellenállást centralizációs céljaival szemben kegyetlenül megtorolt. Az általa folytatott terror idején így a cserkesz és csecsen népiirtáshoz hasonló etnikai átrendeződésre került sor 1943–1944-ben, amikor teljes észak-kaukázusi muszlim népcsoportokat (69 297 karacsáj, 387 229 csecsen, 37 044 balkár, 91 250 ingus) deportáltak kazahsztáni és kirgizisztáni területre a Barbarossa-hadművelet során a kaukázusi olajmezők felé

törekvő németekkel való kollaboráció vádjával. Bár a kitelepítettek a hrucsovi desztalinizáció idején visszatérhettek, sorsuk máig problémákat szül: 20–30 %-uk a rossz körülmények és a szovjet fegyveres atrocitások áldozata lett, a hazatérők pedig konfliktusba kerültek a rendszer által preferált, ki nem telepített csoportokkal, például az ingusok az oszétokkal (HORVÁTH Cs. 2011). Az ingus-oszét konfliktust az eltérő bánásmód ténye mellett még egy az ingusok kitelepítése után Ingusföldről Észak-Oszétiához csatolt területet, a Prigorodnyij körzet máig megoldatlan kérdése is tovább fokozta (REZVANI, B. 2010). A deportálások annak ellenére történtek, hogy a Kaukázus lakossága egészében véve a területet elérő harcok idején is lojális maradt a Szovjetunióhoz (HELLER, M. – NYEKRIC, A. 2003). A deportálások nyoma a háborút követő első, 1959-es népszámlálás adataiban is meglátszik még az érintett területeken: Csecsenföldön a csecsenek aránya 39,7, Ingusföldön az ingusoké 40,1%-ra csökkent. Sőt a csökkenés azokban a két népcsoport közt megosztott különleges igazgatású területeken is megfigyelhető, ahol csupán az egyikből lett muszlim hite miatt népellenesség. Miközben a cserkeszek és balkárok kényszermunkásként szenvedtek Közép-Ázsiában, az „otthonmaradt” kabard és karacsáj népesség szabadon növekedett, de még a kitelepítettek egy részének hazatérése után sem érték el a titulatív népcsoportok korábbi arányukat Karacsáj- és Cserkeszföldön és Kabard- és Balkárföldön. 1959-ben így a karacsájok és cserkeszek aránya területükön összesen 32,3 %, a kabardoké és balkároké pedig 53,4% volt.

A visszaszorulás az etnikai megoszlásban együtt járt az orosz népesség növekedésével, amely szinte minden vizsgálati egységnél megfigyelhető. Így területeiken az abházok már csak 15,1, a dagesztáni kisépek 63,1, a dél-oszétok 65,8, az észak-oszétok 47,8%-kal képviselték magukat az össznépességen belül. Egyedül az adigék esetében beszélhetünk arányos növekedésről, viszont az ő 23,2%-os jelenlétük Adigeföldön továbbra sem tekinthető egy erős etnikai tömbnek. A Hruscsov által meghirdetett desztalinizáció jegyében a sztálini terror módszereivel szakító szovjet nemzetiségpolitika ugyan az 1943–1944. évihez hasonló deportálásokat már nem kezdeményezett többé, de továbbra is erősen támogatta a különböző etnikumok által meghatározott térségekben az oroszok letelepedését, akiknek a jelenléte az őshonos népesség rovására erősödött. Az 1950-es években épülő új kohászati üzemeknek is szüksége lehetett még a magasabb képzettségű orosz munkaerőre. A soknemzetiségű szovjet föderáción belül működő internacionalizmusnak is szüksége volt közvetítő nyelvre, ami értelemszerűen csak az orosz lehetett. A sok esetben alig pár évtizede leírt és strukturált nemzetiségi nyelvekhez képest ez jelentette a kultúra és a bürokrácia nyelvét, amelyet az 1970-es évekre már minden iskolában oktattak (KŐSZEGI M. et al. 2018). Az oktatás során is terjesztett orosz nyelv a helyiek asszimilálódásához is hozzájárult. SILVER, B. (1974) szerint azonban még

így sem volt szükséges a Kaukázus-régió sok nagyvárosában a mindennapi boldoguláshoz az orosz nyelvtudás, a helyiek által beszélt nyelvek egyértelműen domináltak az utcán.

A szovjet időszak utolsó (1970-es, 1979-es, 1989-es) cenzusaiból is legfőképp a fentebb felvázolt jelenségek hatásai olvashatók ki. Az oroszok száma 1959 óta szinte minden különleges igazgatású területen nőtt, míg a titulatív népcsoportoké is, csak jóval lassabb ütemben. Az orosz népességszám azonban helyenként eltérő időpontokban tetőzött, és a szovjetrendszer válságát és szétesését jelző folyamatok részeként azután csökkenni kezdett. A maximum 1959-ben figyelhető meg Ingusföld (51 549), 1970-ben Abházia (92 889), Csecsenföld (329 701), Dagesztán (209 570) és Észak-Oszétia (202 367), 1989-ben Adigeföld (293 640), Kabard- és Balkárföld (240 750) és Karacsáj- és Cserkeszföld (175 931) esetében. Az évek, amikor az oroszok létszáma tetőzött, véleményem szerint rámutatnak arra is, hogy adott területek mennyire voltak vevők a szovjet államhatalom russzifikációs törekvéseire, illetve mikortól kezdve ábrándultak ki azokból, s fordultak még erősebben a nacionalizmus felé. Amellett a szovjethatalomnak a perifériális térségek iparosítása mögött rejlő mindenkori érdekeinek változása is befolyásolta egyes helyek népszerűségét az oroszok körében (POKSHISHEVSKY, V. 1949). Azok a területek, amelyekre vonatkozóan az oroszok betelepülése és a közük való asszimiláció már az 1960-as években leállt, eléggé hasonló történelmi tendenciát mutatnak. Többnyire (kivételez Észak-Oszétia) iszlám kisebbségek uralják őket, akik hitük miatt vagy már olyan erős meghurcoltatást szenvedtek a sztálini időkben, hogy teljesen elzárkóztak attól, hogy a kitelepítésük idején helyükre betelepített oroszokkal azonosuljanak (mint az ingusok és csecsenek) (BOWERS, S. R. 2004), vagy erre a vallási alapokra épülő nemzeti identitásra egész függetlenségi mozgalmat építettek a későbbiekben (mint a csecsenek és a dagesztáni népcsoportok). Ezzel szemben ma is jóval pacifikáltabb részei az Orosz Föderációnak azok a területek, ahol a helyi politikai légkör egészen az 1980-as évek végéig lehetővé tette, hogy magukat oroszoknak vallók tömegesen betelepüljenek. Illetve meg kell említeni azokat a területeket (Hegyi-Karabahot és Dél-Oszétiát) is, ahol az oroszok számának vizsgálata ebben a kontextusban nem értelmezhető, hiszen igazán jelentős közösségeket sosem alkottak.

A népszámlálási adatokban ennek megfelelően változott a titulatív népcsoportok és az oroszok aránya. Azokon a helyeken, ahol az orosz népesség már az 1960-as vagy az 1970-es években fogyásnak indult, folyamatosan nőtt a helyiek aránya az össznépességben. Így 1989-re az ingusok már 74,5, Dagesztán főbb népcsoportjai 72,4, a csecsenek 66 az észak-oszétok pedig 53%-át tették ki a körük szervezett különleges igazgatású terület népességének. Ezek az adatok már csak azért is figyelemre méltóak, mert rámutatnak arra, hogy némelyik csoport (például a csecsen vagy a dagesztáni) népmozgalmi folyamatai három évtized alatt másfélszeres

népességyarapodást hoztak. Az ilyen robbanásszerű növekedés nézetem szerint a Szovjetunió összeomlása után felszínre törő társadalmi feszültségekben is közrejátszott ebben a két esetben. A fiatal korosztály hirtelen megnövekedése nemcsak az amúgy is romló gazdasági helyzetben növekvő munkanélküliek táborát gyarapította, hanem az egyre inkább terjedő helyi nacionalizmus nevében akár fegyvert fogni is kész, katonaképes korúak számát is. Ezzel szemben azokon a területeken, ahol az orosz jelenlét még az 1980-as évek során is csak fokozódott, nem beszélhetünk hasonlóan erős tendenciákról. Az adigék aránya (22,1%) területükön kicsit még csökkent is 1989-re, míg a kabardoké és baskároké (57,8%) illetve a karacsajoké és cserkeszeké (41,4%) csak néhány százalékkal nőtt. Ezeknek a területeknek a későbbi Orosz Föderációba való viszonylag békés „belesimulását” az előzőek tükrében már ezek az adatok is mutatják.

Külön kezelendők az adatok elemzésében azok a különleges igazgatású területek, amelyek ma nem Oroszországhoz tartoznak, s területükön meghatározó orosz jelenlét sosem volt, vagy ha volt is, nem egyedül képviselte a szovjetrendszer hatalmát a helyiek életében. Utóbbi eset igaz Abkháziára, ahol ugyan még 1989-ben is 74 913 fős orosz közösség (14,3%) élt, a 93 267 abház népesség (17,8%) mégsem elsősorban velük, hanem a jóval népesebb, a szovjethatalom által kedvelt, 239 872 fős helyi grúz közösséggel (45,7%) állt ellentétben. Az etnikai kevertséget, amely nem bontható fel tisztán titulatív népeiségre, oroszokra és kisebb jelentőségű helyi vagy bevándorolt népcsoportokra, tovább fokozta a terület vallási jellegű elkülönülése a Grúz Sz. Sz. K. további részeitől. Ugyanis a betelepülők közt sok különböző vallási szektákhoz tartozó görögöt, örményt vagy oroszot lehet találni (CSINTALAN L. – ERŐSS Á. 2016). A lakosságban való kisebbségi helyzetük ellenére az abházok felülreprezentáltak voltak az állami médiában és az állam által támogatott kultúrában, s erre is alapozva már az 1980-as években megfogalmaztak függetlenségi törekvéseket (KISS A. 2016).

Dél-Oszétiában is hasonló volt a helyzet, csak talán kevesebb tényezővel kell számolni, amelyek a helyi oszét közösségnek kedvezhettek. Itt is a grúzokat preferálta az államhatalom, de ezt csak szűkebb korlátok közt tehette meg, mivel az 1959 és 1989 között a 96 807 és 99 421 fő között stagnáló népességen belül arányuk mindössze 27,5-ről (1959-ben 26 584 fő) 29%-ra (1989-ben 28 544 fő) nőtt. A lakosság többi részét és egyben többségét főleg az az oszét népesség tette ki, amelynek száma ugyanezen időszakban hasonlóan lassan nőtt. A népességszám ilyen stagnálásából látszik, hogy a terület a betelepülők számára sem volt igazán vonzó. Az itteni oszétok mindig rosszabb körülmények közt éltek, mint a hegygerinc túloldalát lakó társaik, de a grúzokkal viszonylag jó kapcsolatban, például sok házasságra is sor került köztük (CSINTALAN L. – ERŐSS Á. 2016).

Végül meg kell említeni Hegyi-Karabahot, amely az egész szovjet időszakban speciális esetnek minősült, több szempontból is. Itt már a polgárháborús időszakban, 1921-ben készült egy felületes népességösszeírás, amelynek adataiból látszik, hogy egyértelmű többséget alkotott a 122 800 fős örmény lakosság (88,7%) a mindössze 15 400 főt számláló azeriekkel (11,1%) szemben. A már jóval nagyobb precizitással végzett népszámlások is rendre hasonló megoszlást mutatnak. Bár az örmények aránya folyamatosan csökken (1989-ben már csak 77%), többségi szerepük folyamatosan fennmarad. Azonban arányuk csökkenését a helyi örmények az anyaországban élőkkel egyetértésben az azeri kormányzat tudatos politikájának állították be. Szerintük a területet szándékosan nem fejlesztették, az örmény lakosságot pedig hátrányosan megkülönböztették, ezzel is ösztönözve őket a kivándorlásra (MEGYESI Z. 2014). Emellett a másutt is megfigyelt tendenciák is nyomon követhetők: 1959-ig a népesség száma hol emelkedik, hol csökken az egymást követő eltérő nemzetiségpolitikák váltakozásának megfelelően, majd 1959 után megindult a növekedés, bár a vizsgált területek közül az egyik leglassabb ütemben, míg 1989-re a lakosság el nem érte a 189 085 főt.

7.2. A jelenlegi etnikai helyzet kialakulása

Napjaink konfliktusainak lenyomata a Szovjetunió széthullása óta eltelt három évtized népszámlálási adataiban is benne rejlenek, amelyeket két fő csoportra oszthatunk. Vannak olyan különleges igazgatású területek, amelyek ma mind az Orosz Föderáció részét képezik, és emiatt egységesen 2002-ből, 2010-ből és 2021-ből vannak adatok róluk, illetve olyanok, amelyek más országok területének részeként léteznek vagy maguk is önállóságra törnek, ezért különböző és csak jóval kritikusabban kezelhető adatok érhetők el velük kapcsolatban. Az utóbbiak a Szovjetunió belül is egy magasabb hierarchiaszintet képviseltek, ezért is tarthatnak most előrébb az önállóság felé vezető úton (BRACH VON GUMPPENBERG, M. 2008).

Sok Oroszországhoz tartozó térségben a szovjetrendszer felbomlását drámai események kísérték, amelyek az etnikai helyzetet is erőteljesen átalakították. Az etnikai konfliktusokat erősítette az Észak-Kaukázusban az iszlám vallás erőteljes jelenléte is: Ingusföldön 98, Csecsenföldön 96, Dagesztánban 94, Kabard- és Balkárföldön 70, Karacsáj- és Cserkeszföldön 63 %-os többségben vannak a muszlimok, de Adigeföldön (24%) illetve Észak-Oszétiában (21%) is jelen vannak jelentős arányban, kisebbségként. Az 1990-es évek legjelentősebb etnikai konfliktusai az 1992-es oszét–ingus, illetve az 1994–1996-os és 1999-es orosz–csecsen konfliktus volta, amelyek mögött ott húzódik a keresztény Oroszországgal való ellentét (ZHEMUKNOV S. N. et al. 2018). Bár olyan helyi vezetőkkel is bőven találkozhatunk, akik a csecsen Ramzan Kadirov elnökhöz hasonlóan kiállnak a putyini orosz rendszer mellett, s abban

képzelik el jövőjüket (RUSSEL, J. 2008). A radikalizálódó helyiek egyre inkább elidegenülnek az oroszoktól és egymástól, egyre távolabb kerülnek a föderációtól, nem véletlenül tartja DOBROVITS M. (2015) a térséget – talán a földrajzi távolságokat is kissé figyelmen kívül hagyva – a nemzetközi dzsihadizmus egyik bázisának és Európába való beszivárgási kapujának. Ebben a sajátos iszlám környezetben, határokon átnyúló iszlamista szervezetek közt épül a törzsi társadalom folyamatos bomlásával az új, sokszor az anyaországgal ellenséges helyi elit.

A föderációtól való teljes elszakadásra törekvő csecsen szeparatisták közt számos dzsihadista is volt, akik az önálló Csecsenföldet egyfajta iszlám teokráciaként képzelték el. A szomszédos iszlám többségű különleges igazgatású területekben is erős bázist kiépítő radikálisok az egész térségben számos terrortámadásért feleltek még az elmúlt évtizedben is. A nagyobb hatékonyság érdekében pedig az Iszlám Állammal is felvették a kapcsolatot. (ZHEMUKNOV S. N. et al. 2018). A köztársaságot a helyi radikálisok már 1993-ban iszlamizálni próbálták, majd az ezáltal kiváltott orosz beavatkozással járó harcok 1996-os lezárulása után is uralták gerilláikkal a terület déli részét, ott megkísérelve megvalósítani az iszlám utópiát. Sőt Oroszországban a Kaukázuson is jóval túlterjedő terrorakcióikkal egy az egész térséget egyben foglaló, az ottani nemzetiségeket az iszlám nevében összefogó emirátus kialakítását próbálták elérni (DOBROVITS M. 2015). A legdrasztikusabb átalakulás ezen konfliktusok miatt véleményem szerint Csecsenföldön történt, ahol PEROVIĆ, J. (2006) az iszlámra épülő nemzeti identitás erőszakos terjesztését már egyenesen „csecsenizációnak” nevezi. A társadalom nem csecsen vagy nem muszlim elemei a háború során különböző hadurak körül létrejött terrormilíciák részéről őket ért atrocitások nyomán vagy kénytelenek voltak a rájuk kényszerített identitást felvenni, vagy elhagyták az országot. Ez a jelenség a népszámlálási adatokban is tükröződik, amelyek közt megfigyelhető az orosz és más nem csecsen népelemek fogyása. Ez a fogyás a háborús időszakban volt a legerősebb, 1989 és 2002 közt 228 495 orosz és 27 968 más nemzetiség tűnt el, miközben az össznépesség maga, köszönhetően a csecsenek pozitív természetes szaporodási mutatóinak és a kényszerű asszimilációnak, még 19 253 fővel nőtt is. Napjainkig hasonló folyamatok figyelhetők meg, csak már a nyílt konfliktusok befejeződése miatt lassabban. 2021-re az össznépesség 1 510 824 főre nőtt a csecsen népességszaporulatnak köszönhetően (96,4%), míg az oroszok 24 382 fővel (1,6%) továbbra is a legnagyobb kisebbséget jelentik, de egyre inkább az iszlamizálódó társadalom periferiájára szorulva (HALBACH, U. 2001). A csecsenföldi társadalom „csecsenizációja” pedig hozzájárul ahhoz is, hogy a legutóbbi két népszámlálás adatai alapján az Orosz Föderációban élő csecsenek itteni koncentrálódása erősödött.

A hasonlóan a tradicionális iszlámra épülő dagesztáni társadalom izoláltsága miatt még mindig tudja őrizni az egykori klánrendszert, amely meghatározza az egyes családok, férfiak és nők, felnőttek és gyermekek kapcsolatát. A társadalom megosztottságát emellett még multietnikus jellege is erősíti: a helyiek közt számos ellentét feszül emiatt (DOBROVITS M. 2015). A 3 182 054 fős lakosságával legnépesebbnek számító kaukázusi köztársaságban az 5%-os arányt meghaladó avar, darg, kumik, lak és lezg népességen felül még 16 csoport mutatható ki, amelyek száma meghaladja a 200 főt. Az itt élő csoportok többsége sehol máshol sem fordul elő jelentős arányban a posztszovjet térben, kivétel az avarok és lezgek, akiknek településterülete a szomszédos Azerbajdzsánba is átnyúlik. Az egymással szemben álló, saját törzsterületet alkotó etnikumok konfliktusai és a köztük terjedő radikális iszlám irányzatok az orosz népességet a Szovjetunió bukása után menekülésre készítették. Csecsenföld után itt figyelhető meg az orosz lakosság részéről a legnagyobb elvándorlás, 1989 és 2002 közt 45 065 fő hagyta el lakhelyét. De ez a népességmozgás napjainkra már fokozatosan lelassult: az orosz népesség 2010-ig 16 845, 2021-ig pedig csak 1777 fővel fogyott. A népesség 80,3 %-át (2 554 248 fő) alkotó, legjelentősebb 5 népcsoporttal szemben a 2021-es adatok szerint már csak 3,2% (102 243 fő) oroszot mutatnak ki. Sőt az 5% alatti kisebbségek közül már az azeriek és a tabaszaranok is meghaladják az oroszok lélekszámát.

Az oroszok hasonlóan jelentős kivándorlása figyelhető meg Ingusföldről is, amelyet több konfliktus sújtott az elmúlt évtizedekben. Ezek közül legjelentősebb az 1992-es volt Észak-Oszétiaival, amelynek célja a szovjet időkben elcsatolt Prigorodnyij körzet visszaszerzése volt. Ehhez járult még hozzá a rokon csecsenekkel a közös határ menti területek (például a Szunzsai-rajon) birtoklása körül húzódó ellentét (MEGYESI Z. 2014), amely az egymás elleni kölcsönös diszkrimináció miatt nagymértékű migrációhoz vezetett. A feszültséget az iszlamizmus, az etnikai alapú diszkrimináció és a területi ellentétek mellett még növeli Ingusföldön a különösen magas munkanélküliség, amely HORVÁTH GY. (2008) adatai szerint 2008-ban még 50 % körüli értéket mutatott. Miután Csecsenföldet már 2002 előtt elhagyó 22 222 ingus nagy része feltehetően itt települt le gyarapítva az ingusföldi lakosság számát és az ingusok itteni koncentrációját, 2002 és 2010 között 76 638 ingusföldi csecsen kényszerült a Csecsenföldre való menekülésre vagy az asszimilációra. A hasonlóan a társadalom periferiájára szorított oroszok közül már 2002-ig így tűnt el 21 320 fő, 2021-re létszámuk mindössze 3 294 főre (0,6%) csökkent. Így a 2002-ben még mindössze 77,3%-os többségben lévő ingusok 2021-re már az 509 541 fős népesség 93%-át tették ki, ezzel bemutatva, hogy a csecsenekhez hasonlóan képesek egységes nemzetállam teremtésére úgy, hogy közben – ellentétben az előbbiekkal – még az anyaországgal való feszültséget sem élezi ki háborús konfliktusig.

Kabard- és Balkárföld és Karacsáj- és Cserkeszföld életét a helyi iszlám és keresztény csoportok ellentéte mellett egyaránt az ezeken átívelő etnikai konfliktusok határozzák meg. A területen egyre erősebben koncentrálódó muszlim karacsáj és balkár népesség körében terjedő iszlám radikalizmus és az olyan szélsőséges terrorcsoportok működése mint a „Fekete Sólymok” tovább mélyíti ezeket a törésvonalakat. Viszont sajátos kapcsolatot alkot a két terület közt a szovjet nemzetépítés során a karacsájoknak és a balkároknak leírt közös irodalmi nyelve (DOBROVITS M. 2015). A muszlim balkárok kifelé tartását a szintén muszlim kabardokkal közös köztársaságból jelzi, hogy kis létszámuk miatt veszélyezett identitásukat politikai önállóságra való törekvésekkel próbálják megőrizni és erősíteni. Már 2002-ben is csak 11,6%-át tették ki az össznépességnek, s hiába alkottak a kabardokkal együtt 67%-os többséget az oroszokkal (25,1%) szemben, hogyha egymástól is jelentős törésvonalak választották el őket. Bár helyzetük azóta erősödött az iszlám radikalizmus terjedése és az egész Észak-Kaukázusból tapasztalható orosz kivándorlás miatt, a megosztottság 2021-re sem enyhült az akkorra már 69%-os arányt elérő titulatív népcsoportok között. A másik kettős területen is hasonló a helyzet, csak itt a többségében muszlim karacsáj népesség a domináns titulatív népcsoport szemben a kisebb létszámú, és az Orosz Föderáció más területein való jelenlétük miatt kevésbé a térségben koncentrálódó cserkeszekkel és a köztársaság nevébe fel sem vett abazákkal szemben. Itt az elmúlt 40 év lassú, pár 10 000-es népességnövekedése mellett minden csoport részéről hasonlóan lassú, tartós gyarapodás figyelhető meg, amely mellett a népességi arányok sem igazán változtak. Így az abazák aránya 6,6-ról 8, a cserkeszeké 10-ről 12,5 %-ra nőtt, míg a domináns karacsáj népesség jóval jelentősebb gyarapodást ért el, nevezetesen 31,2-ről 43,8 %-ra. Közben pedig megfigyelhető az orosz népesség a fent említettekhez hasonló okokból történő folyamatos csökkenése.

A keresztény–muszlim ellentét a muszlim kisebbséggel rendelkező Észak-Oszétia lakosságát is megosztja. Az etnikai földrajzi törésvonalakat itt is növeli az 1992-es konfliktus az ingusokkal, amely miatt az Észak-Oszétiából elűzött ingusok (11 341 fő) repatriálása még egy évtized alatt sem zárult le (LANG, S. J. 2002). Illetve a folyamat nyilván le sem zárulhat teljesen, hiszen jó páran inkább Ingusföldön maradtak, s 2010-ig is csak 6894 fővel gyarapodott az észak-oszétiai ingus közösség, tehát ez a visszatelepülők számára is rámutathat. A kivándorlás az orosz népesség részéről is megfigyelhető, már az 1970-es évek óta: az orosz lakosság így 202 367 főről (1970, 36,6%) 122 240 főre (2021, 17,8%-ra) csökkent. Sőt az utóbbi évtizedben az oszétok részéről is megindult a csökkenés, 2010 és 2021 közt létszámuk 19 739 fővel fogyott. Ezzel magyarázható, hogy ebben az időszakban a köztársaság teljes népessége lassan ugyan, de egészében véve fogyásnak indult. Az észak-oszétiai népesség

korábbi növekedésének hirtelen berobbanását (632 428 főről 710 275-re) eredményezték a függetlenségét egyoldalúan kikiáltó, s emiatt a grúzokkal háborús konfliktusba sodródó Dél-Osztetiából érkező menekültek az 1990-es évek elején.

A társadalmuk felépítésében a nyugati mintákhoz jobban alkalmazkodó adige népesség már kevésbé vevő a szélsőséges vallási és/vagy nacionalista eszmékre (SOULEIMANOV, E. 2011). Kis létszámuk miatt – a térségben való koncentrálódásuk ellenére – már 2004-ben felmerült, hogy az etnikai enklávójukat körbefogó Krasznodari határkerülettel egyesítsék őket. Az orosz többségű társadalom napjainkban is ellenzi az adigék alkotmányban biztosított privilégiumait, például nem értenek egyet azzal, hogy az elnök csak adige származású lehet, miközben a kisebbségi adigék tömegdemonstrációkat tartanak jogaik mellett. Jó példa erre a 2006-os tüntetés, ahol körülbelül 10 000-en (tehát majdnem minden 10. adige) vettek részt (PEROVIĆ, J. 2006). A két identitás perifériáján mozgók is jól látszanak az orosz népszámlálások adataiban, akiknek megélhetési nehézségeik miatt sokszor át kell gondolniuk, hogy oroszországot vagy adigeségüket élik-e meg erősebben. Így 2010-ben, amikor az oroszellenes hangulat legmagasabbra hágott az adigék közt, és emiatt nemzeti összetartozásuk a legerősebb lehetett, tetőzött az adigék létszáma (109 699) és aránya (26,4%) is, míg az oroszok száma és aránya ekkor volt a legkisebb (270 714 fő, 65,1%). 2021-re az egyesítéssel kapcsolatos híresztelések elhalásával párhuzamosan ezek az arányok is visszafordultak a korábbi tendenciákhoz: az adigék már csak 23,6, míg az oroszok újra 69,2%-át teszik ki a népességnek. A két csoport közt feszülő ellentétek fennmaradása dacára is ez az egyik legpacifikáltabb térség a Kaukázusban.

Hasonlóan a békésebb területek közé tartozik, csak a hegység főgerincének túloldalán a Grúzia részét képező Adzsária is. A grúz államba autonómiaként való illeszkedésére utal az is, hogy a 2002-ben és 2014-ben tartott grúz népszámlálásokat itt meg tudták valósítani, s így rendelkezünk adatokkal ezekből az évekből. A korábbi népszámlálásokból nincsenek adatok, mivel a terület több régió közt volt megosztva. Talán emiatt a belső megosztottság miatt lehetett a lakosságot összefogó muszlim hit ellenére is könnyebben integrálni más szakadár területeknél Adzsáriát a grúz államba, hiába kiáltotta ki függetlenségét 1991-ben (GÖNCZŐ L. Z. 2013). A területről a nemzeti egységet a kereszténységben elképzelő grúz államhatalom törekvései elől így is több helyi muszlim menekült Törökországba az elmúlt években (CSINTALAN L. – ERŐSS Á. 2016). A rendelkezésre álló adatok alapján azonban felmerülhet egy kérdés, amelynek megválaszolása minden bizonnyal további kutatásokat igényel: mennyire lehetett erőszakos ez a reintegráció? És mennyire félemlítette meg a grúz állam az ittenieket, vagy egyszerűen csak saját politikai érdekeiknek megfelelően kozmetikázzák az adatokat? A legtöbb vizsgált területhez hasonlóan fogyó népességű Adzsáriában 2002-ben a lakosság 93,4, 2014-ben pedig

96%-a vallotta magát grúznak, s egyetlen egy adzsár identitású embert nem számoltak össze. A háttérben ennek az állhat, hogy a grúzoktól független adzsár identitás még nem is igazán alakult ki, hiszen az itteniek jobbára csak muszlim vallásuk miatt különböznek Grúzia többségi társadalmától, amelynek irántuk való ellenséges magatartását sokan tragédiaként élik meg (ZVIADADZE, S. 2018).

Akárhogy is áll a helyzet, a grúz kormányzatnak Adzsáriánál jóval több figyelmet kell szentelni Abháziára, amely lakosai a grúzokkal való korábbi ellentétjeik miatt kisebbségi jogaik elvesztésétől félve a Szovjetuniótól függetlenedő Grúziában 1992-ben deklarálták függetlenségüket. A függetlenség egyoldalú kikiáltása rögtön háborús konfliktust eredményezett, 1993-ra a területet megszállta a grúz hadsereg, amely egészen 2008-ig, az orosz–grúz háború idején kikényszerített kivonulásig maradt Abházia területén (KISS A. 2016). Az Oroszország által elismert *de facto* állam már így is 1994 óta ugródeszka volt az orosz érdekérvényesítés számára a térségben, mely szerepét erősítették az ott állomásozó orosz békefenntartó erők (GÖDEKE, H. 1997). Az oroszoktól való katonai függőséget pedig még csak fokozza a gazdasági függőség, hiszen más országgal nem is tudnának gazdasági kapcsolatokat kialakítani, mert elszigeteltek, illetve nem ismerik el függetlenségüket (JAHN, E. 2015). A széparatizmus mögött a nagyrészt a korábbi muszlim hit helyett már az ortodox egyházhoz húzó, de a grúz kereszténységgel továbbra is szembenálló abházok állnak, akik a harcok során folyamatos atrocitásokkal elűzték a térség nem abház lakosságát, legfőképp az általuk megtagadott államhatalomra emlékeztető grúzokat. Az 1989-es szovjet és a 2003-as census közt eltelt időben így a terület lakossága 309 089 fővel csökkent (525 061 főről 215 972-re), ezen belül a legnépesebb, a társadalom 45,7%-át adó grúz közösség 193 919 fővel (21,3%-ra), a hatalom által hasonlóan támogatott oroszok 51 493 fővel, míg a helyi örmények 31 671 fővel. Ezek a háttérbe szorított csoportok a 2008-as háborús konfliktus után konszolidálódó helyzetben is csak lassan, maximum pár 1000 fővel gyarapodtak a 2011-es helyi censusig, amely már a köztársaságot uraló abházok 50,7%-os többségét mutatta ki. Az eltűnt grúzok kapcsán még érdemes megemlíteni, hogy CSINTALAN L. és ERÖSS Á. (2016) szerint sokan nem elmenekültek, csak éppenséggel a hatalom szándékosan kihagyta őket a helyi censusból, hogy nagyobb legyen az abházok aránya. Emellett fontos az abházok gyarapodása mögött felismerni a népcsoportnak a grúzokkal való konfliktus óta egyre erősebb koncentrálódását Abháziában, amely tény egy elvándorlást feltételez a grúz állam által ellenőrzött területekről.

Grúzia számára még egy olyan terület van, amelynek megtartására annak *de facto* függetlensége ellenére is erősen törekszik: Dél-Oszétia, amely a grúzokkal folytatott hosszas autonómiavita után 1992-ben deklarálta függetlenségét, hogy az Orosz Föderáció egyik

tagköztársaságaként egzisztáló Észak-Oszétiához csatlakozhasson (BENES K. 2014). A terület fontosságára jól rámutat Grúzia állásfoglalása az 1992-es, a Prigorodnyij körzet miatt kirobbant ingus–észak-oszét konfliktusban. A tőlük elszakadásra törekvő dél-oszétokat támogató Észak-Oszétiával szemben a grúzok, annak ellenére, hogy az ottani lakosság egy része keresztény, a tisztán muszlim ingusokat támogatták (HALBACH, U. 2001). A grúzokkal való befagyott fegyveres konfliktussal kezdődő, s később is kisebb-nagyobb fegyveres összetűzésekkel járó incidenssorozatok a népesség jelentős részének elmeneküléshez vezettek a 2007-es, a területen végzett felmérés becslései alapján. Megközelítőleg 11 000 grúz menekült Grúziába és 18 000 oszét Észak-Oszétiába és az Orosz Föderáció más területeire, így a népesség több mint 28 000 fővel fogyott, 98 527 főről 70 000 körülire. A terület elnéptelenedését ezenfelül még fokozta a 2008 augusztusában, szándékosan a pekingi olimpia megnyitójára időzített orosz–grúz háború, amely során az oroszok kiűzték a grúz erőket Dél-Oszétiából, s elismerték annak függetlenségét (GÖNCZŐ L. Z. 2013). A 2012-es helyi census mutatja, hogy a grúzok száma újfent körülbelül 13 000 fővel megcsappant, míg az oszétok közül már csak 1000 körül döntöttek szülőföldjük elhagyása mellett. A legújabb, 2015-ös adatok szerint pedig már lassú népességnövekedés is megindult, bár egyértelműen az erőszak hatására homogenizálódott a társadalom a népesség 90%-át (48 146 fő az 53 532-ből) kitevő oszétok miatt, míg a grúzok (7,4%) még jobban kisebbségi létbe szorultak. Ezzel együtt azonban a konfliktus elől Észak-Oszétiába menekülők számának növekedésével megfigyelhető az oszét népesség ottani koncentrációjának erősödése az amúgy is jóval gyérebben lakott dél-oszét területekkel szemben.

A térség legvitatottabb területe, amelynek sorsa, úgy látszik, az elmúlt hónapokban dőlt el a Hegyi-Karabahi Köztársaság, amelynek kikiáltása 1991. december 10-én történt egy népszavazást követően, ahol a résztvevők 98%-a szavazott a függetlenségre. A szavazó örmények minden bizonnyal az Örményországhoz való jövőbeni csatlakozásban reménykedtek, amelyet a szovjet időszakban hiába próbáltak elérni 6 alkalommal (1929-ben, 1935-ben, 1963-ben, 1966-ban, 1977-ben, 1987-ben). A szavazást az örmények elleni etnikai tisztogatások előzték meg egész Azerbajdzsánban, s a karabahiak által az azeri hadsereg ellen folytatott gerillaharc követte egészen az 1994-es orosz közvetítésű békéig. A harcok örmény oldalon 6000, azeri oldalon 20000 áldozattal járhattak (SZABÓ M. 2016). A háború alatt szinte a teljes azeri népesség elmenekült a konfliktusterületről, amely a népszámlálási adatokban is tükröződik. A területen végzett 2005-ös census során mindössze 6-an vallották magukat azerinek, azaz az azeri népesség 40 682 fővel csökkent az 1989-es helyzethez képest. A fogyás az össznépesség változásában is utolérhető, amelyet még tetéz az örmény népesség 8 160 fős csökkenése is, amelyet vélhetően a háborús övezetből elvándorlók, illetve a harcok áldozatai

tesznek ki. A leglátványosabb az adatokban a homogén örmény etnikai tömb kialakulása, amely a 137 737 fős népesség 99,7%-át (137380 fő) adja. A harcok lecsendesülésével és a konfliktus befagyásával ez a népesség még nőtt is 2015-ig, amikor már 145 053 fő Karabah lakossága és 144 683 fős az örmény közösség (99,7%). A helyzetet minden bizonnyal még tovább formálta a 2020-as karabahi háború is, amely a konfliktus újabb befagyásával ért véget (ÁJBEN K. – BÍRÓ D. 2022). A terület azonban valószínűleg soha nem fog hasonló etnikai viszonyokat mutatni, a 2023 szeptemberi azeri villámháború nyomán népessége végérvényesen megváltozott, a háború előtti állapotokról pedig, hogy meddig tudott gyarapodni a helyi örmény közösség, s hogyan hatott rájuk a korábbi, 2020-as konfliktus, nem készült felmérés. Az mindenesetre biztos, hogy a karabahi örmények *de facto* állama az azeri hódítást követően megszűnt, a lakosságnak Örményországba kellett menekülni az őket érő atrocitások elől, s helyükre azeriek települnek be, a területet beolvastva Azerbajdzsánba. Hogy ez a jövőben még milyen konfliktusokhoz vezethet, az továbbra is kérdéses.

8. Összegzés

A Kaukázusban található különleges igazgatású területek etnikai földrajzi helyzetének elemzése több fontos, a térség geopolitikai helyzetére és az itt élő népcsoportok sorsára egyaránt kiható gondolatot vet fel. A vizsgált 11 terület sorsát nagyban meghatározzák azok a kényszerpályák, amelyeken az ott élő népeket a térségre is kivetülő birodalmi törekvések és kolonizáció indították el. Ezeknek a csoportoknak az identitását sokáig a különböző birodalmak hatására, azok perifériáján felvett vallások és később a vallás támogatójaként fellépő birodalom mellett való kiállás vagy törekvéseivel egy másik vallás követése miatt történő szembehelyezkedés határozta meg. A térség etnikai helyzetét emellett nagyban átformálták a cári, majd a szovjet érában a hatalom által elkövetett genocídiumok, amelyek további máig meglevő törésvonalakat alakítottak ki a különböző csoportok között. A ma különböző térségeket uraló népcsoportok a Szovjetunióban szervezhették meg először területeiket, a szovjet vezetéstől kaptak erre engedélyt, hogy az etnikailag megosztott terület – így még inkább feldarabolódva –, ne tudja lerázni magáról a kiépülő szovjetrendszert. Az így létrejövő különleges igazgatású területeken a helyi elit támogatásával a szovjetek azonban nem a kommunista társadalomba való beolvadást, hanem az öntudatra ébredő nacionalizmusok feltámadását érték el. Az így kialakuló vagy korábbi előzményekre támaszkodva megerősödő nemzeti mozgalmak közül azok lettek a legerősebbek, s építették ki a legerősebb identitást, amelyeket már előzőleg összekovácsolt valamilyen korábbi konfliktus során a hatalom elnyomása alatti közös szenvedés, vagy perifériális helyzetük miatt mindig is kevésbé érintett

az orosz betelepülés. Hasonlóan erős identitás épült ott, ahol a szovjetek által preferált népcsoport a Szovjetunió összeomlása után egy vele szemben ellenséges állam hatalma alá került, s emiatt kényszerült a függetlenség kikiáltására. E két tényező körül alakultak ki az 1990-es években kezdődő krízisek gócpontjai, gondoljunk csak a csecsen háborúkra, a dél-oszét, karabahi, ingus–észak-oszét, dagestáni vagy éppen abháziai konfliktusokra. A konfliktusok közül jó néhány jelen pillanatban is nyitott, s alakulása a jövőre tartozó kérdés. Sikerül-e Abháziának és Dél-Oszétának az oroszokra támaszkodva függetlenedni? Hogyan szervezik át azeriek Hegyi-Karabahot? Mennyire sikerül fenntartani az Ukrajnában folyó harcok mellett az orosz jelenlétet a térségben? Átvehetik-e Oroszország észak-kaukázusi dominanciáját a térségben érdekelt más hatalmak, Törökország vagy Irán? Tovább radikalizálódik-e az iszlamizmus az Észak-Kaukázusban? Az ilyen és ehhez hasonló kérdések önkéntelenül felvetülnek bennünk a térség etnikai helyzetének elemzése kapcsán, s a jövőben akár számos hasonló kutatás alapját is képezhetik.

9. Felhasznált irodalom

9.1. Felhasznált források

- <https://www.stat.gov.az/>
- <https://rosstat.gov.ru/>
- <https://www.geostat.ge/en>
- <http://pop-stat.mashke.org/>
- <http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/census.php?cy=0>

9.2. Felhasznált szakirodalom

- ÁJBEN K. – BÍRÓ D. 2022: A Dél-Kaukázus Oroszország és Törökország metszéspontjában. – Külügyi Műhely 4. 1. pp. 97–125.
- ANDERSON, B. A. – SILVER B. D. 1983: Estimating Russification of Ethnic Identity Among Non-Russians in the USSR. – Demography 20. 4. pp. 461–489.
- Bendefy L. 1942: A magyarság kaukázusi őshazája. A gyeretyán országa. Antiqua nyomda, Bp. 542 p.
- BENES K. 2014: Előjáték egy háborúhoz – Grúzia, Dél-Oszétia és Abházia az 1990-es években. – Hadtudományi Szemle 7. 4. pp. 69–82.
- BOROS J. 1980: A Kaukázus – A népek hegye. Gondolat Könyvkiadó, Bp. 541 p.
- BOWERS S. R. 2004: Islam in Ingushetia and Chechnya. – Faculty Publications and Presentations. Helms School of Government. pp. 395–407.

- BRACH VON GUMPPENBERG, M. 2008: Der Kaukasus. Symptome einer Krisenregion – Kaukasus, Ethnien, politische Entwicklungen, Wirtschaft. doi: https://publishup.uni-potsdam.de/opus4-ubp/frontdoor/deliver/index/docId/2606/file/64_brach_von_gumppenberg.pdf
- BUGAJ, NY. 2009: A társadalom „kikristályosodásának” problémái (Az állami kizorító politika és a területi átalakítás a Szovjetunió széthullásának körülményei között). In: JUHÁSZ J. – KRAUSZ T.: Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában 1989 után. L'Harmattan Kiadó–ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék. Bp. pp. 57–77.
- CZENE G. 2013: AZ Európai Unió válságkezelő tevékenysége a dél-kaukázusi térségben. NKE, Bp. 200 p.
- CZÉZÁR N. 2014: A nemzetek feletti történetírás korlátai. Nahicseván örmény és azerbajdzsán megközelítése. – Világtörténet 50. 3. pp. 519–528.
- CSINTALAN L. – ERŐSS Á. 2016: A nemlét három árnyalata. A Kaukázus el nem ismert államainak kilátásai. – Földrajzi Közlemények 140. 4. pp. 328–345.
- DÉCHY M. 1907: Kaukázus: kutatásaim és élményeim a kaukázusi havasokban. Athenaeum, Bp. 573 p.
- DOBROVITS M. 2015: JURTÁK ÉS AZ EBESZ KÖZÖTT. Iszlám és nemzetépítés a volt Szovjetunió szunnita iszlám többségű régióiban. Balassi Kiadó, Bp. 174 p.
- ERTÍN, G. 2016: Ethnic Groups in Russia: Language, Culture and People. – In: YALDIR, H.: Current Topics in Social Sciences. St. Kliment Ohridski University Press, Sofia. pp. 692–704.
- GARAY ZS. 2008: Az Európai Unió és a kaukázusi országok kapcsolatrendszere. – EU Working Papers. pp. 49–60.
- GECSE G. 2011: Birodalmi és nemzetállami elemek az orosz és szovjet külpolitikában és az első világháború utáni rendezés 1906–1923. – Közép-európai Közlemények. 4. 1. pp. 7–23.
- GOYUSHOV, A. 2012: Islam in Azerbaijan (Historical Background). – Caucasus Analytical Digest 44. pp. 2–4.
- GÖDEKE, H. 1997: Transkaukasien nach dem Zusammenbruch der UdSSR: Geopolitische und sicherheitspolitische. – Osteuropa, 47. 12. pp. 1224–1235.
- GÖNCZŐ L. Z. 2013: Az ötnapos háború és a hideg béke időszaka. – In: Adsumus X–XI. Tanulmányok a XII. és XIII. Eötvös Konferencia előadásaiból. Eötvös Collegium, Bp. 97–125.

- HALBACH, U. 2001: Islam in the North Caucasus. – Archives de sciences sociales des religions 115. pp. 93–110.
- HALBACH, U. 1999: Migration, Vertreibung und Flucht im Kaukasus: ein europäisches Problem. Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien, Köln. 43 p.
- HELLER, M. 1996: Az Orosz Birodalom története (Orosz történelem I. kötet). Osiris, Bp. 758 p.
- HELLER, M. – NYEKRICHS. A. 2003: A Szovjetunió története. (Orosz történelem II. kötet). Osiris, Bp. 688 p.
- HELLER, M. 1988: Cogs in the Soviet Wheel: the Formation of Soviet Man. Collins Harvill, Michigan. 327 p.
- HOBBSBAWM, E. J. 1992: Etnikai identitás és nacionalizmus. – Anthropology Today 8. 1. pp. 19–28.
- HORVÁTH, Cs. 2011: Etnikai változások a Kaukázus térségében 1860-1960 között. – International Relations Quarterly. 18 p.
- HORVÁTH GY. (szerk.) 2008: Regionális fejlődés és politika az átalakuló Oroszországban. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs. 465 p.
- JAHN, E. 2015: Neue Perspektiven für die „eingefrorenen Konflikte“ im Südkaukasus durch die „Europäische Nachbarschaftspolitik“? – Neue Folge 40. 18 p.
- KÁNTOR Z. 2016: Autonómia: cél vagy eszköz? – Századvég. 82. 4. pp. 5–8.
- KAPPELER, A. 1992: Russland als Vielvölkerreich. Beck'se Verlagsbuchhandlung. München. 395 p.
- KISS A. 2017: Az önrendelkezési jog és az állam konstitutív elemeinek viszonya. – Jogtörténeti Szemle 15. 4. pp. 51–57.
- KISS A. 2016: Konfliktusok és önrendelkezés a Kaukázusban. Hadtudomány. 26. pp. 130–138.
- Kiss L. 2021: A posztsovjét térség országainak gazdasági kihívásai. Diplomamunka.
- KŐSZEGI M.–BARTA G.–ILLÉS T.–BERKI M. 2018: Etnikai földrajzi kutatások a posztsovjét térségben. ELTE-TTK, Bp. 280 p.
- LANG, S. J. 2002: Konfliktregion Kaukasus – Rahmenbedingungen und Ursachen unter geopolitischen und geostrategischen Aspekten. – Sicherheit und Frieden (S+F) / Security and Peace, 20. (3), Themenschwerpunkt: „Hypermacht“ USA, pp. 163–166.

- LARS, K. 2014: Egy meg- és kitalált lázadó. Samil imám esete az Orosz Birodalommal és a Szovjetunióval, 1859–1953. – Világtörténet 50. (3) pp. 483–508.
- MEGYESI Z. 2014: Etnikai földrajzi vizsgálatok a Kaukázusban. ELTE-TTK, Bp. 46 p.
- MEZŐ F. 2000: A Kaukázus térsége mint Eurázsia Balkánja. – Társadalomkutatás 8. 1–2. pp. 112–132.
- MIKLÓSNÉ ZAKAR A. 2010: Autonómia: elmélet és gyakorlat. – Tér és Társadalom. 24. 3. pp. 75–91.
- PEROVIĆ, J. 2006: Am Abgrund: Fehlentwicklung im Nordkaukasus. – Osteuropa, 56. 7. pp. 33–53.
- POKSHISHEVSKY, V. 1949: Urbanization in the USSR. – Geoforum 72. 9. Moscow pp. 23–32.
- REZVANI, B. 2010: The Ossetian-Ingush Confrontation: Explaining a Horizontal Conflict. – Iran & the Caucasus 14. 2. pp. 419–429.
- RUSSEL, J. 2018: Ramzan Kadyrov: The Indigenous Key to Success in Putin's Chechenization Strategy? – Nationalities Papers, 36. 4. pp. 659–687.
- SARKISYAN, E. 1961: Geschichte des Kaukasus und Transkaukasiens. – In: SARKISYAN, E.: Geschichte der orientalischen Völker Russlands bis 1917. Oldenbourg Verlag, München pp. 1–125.
- SILVER, B. 1974: Social Mobilization and the Russification of Soviet Nationalities. – The American Political Science Review. 68. 1. pp. 45–66.
- SOULEIMANOV, E. 2011: The Upsurge of Islamist Violence in the North Caucasus: Exploring the Case Studies of Dagestan and Kabardino-Balkaria. – Connections 10. 3. pp. 117–128.
- SZABÓ M. 2016: Befagyott konfliktusok: esettanulmány Hegyi-Karabah példáján keresztül. – Tér-Gazdaság-Ember 4. 2. pp. 97–116.
- SZÁDECZKY-KARDOSS L. 2000: Zichy-expedíció – Kaukázus, Közép-Ázsia 1895. Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó, Bp. 304 p.
- SZIGETVÁRI T. 2014: Eurázsiai partnerek – orosz– török politikai és gazdasági kapcsolatok a 21. században. – Kelet-Európa Tanulmányok 10. pp. 96–112.
- VOLKER, A. 2014: Az újkori azerbajdzsán-török identitás kezdetei. Irodalmi és ideológiai áramlatok a cári birodalomban. – Világtörténet 50. 3. pp. 381–408.
- WAGNER, P. 2016: A „négynapos háború” Hegyi-Karabahban. – In: TEVELYNÉ KULCSÁR A. (szerk.): KKI-tanulmányok. Külügyi- és külgazdasági tanulmányok. Bp. pp. 3–21.

- WORTMAN, R. 2013: The Russian Empire and Russian Monarchy: The Problem of Russian Nationalism. – In: WORTMAN, R.: Russian Monarchy. Academic Studies Press, Boston pp. 221–232.
- YILDIZ, Y. 2014: Die Verbreitung des Islam im Kaukasus Von den Anfängen bis zum Beginn des 20. Jahrhundert. Friedrich-Wilhelms-Universität, Bonn 457 p.
- ZHEMUKNOV, S. N. et al. 2018: The North Caucasus and Nearby Border Regions. Center for Strategic and International Studies (CSIS) pp. 197–229.
- ZVIADADZE, S. 2018: The Unbearable Lightness of Being Muslim and Georgian. Slavica Publishers 7. 1. pp. 23–42.

10. Függelék

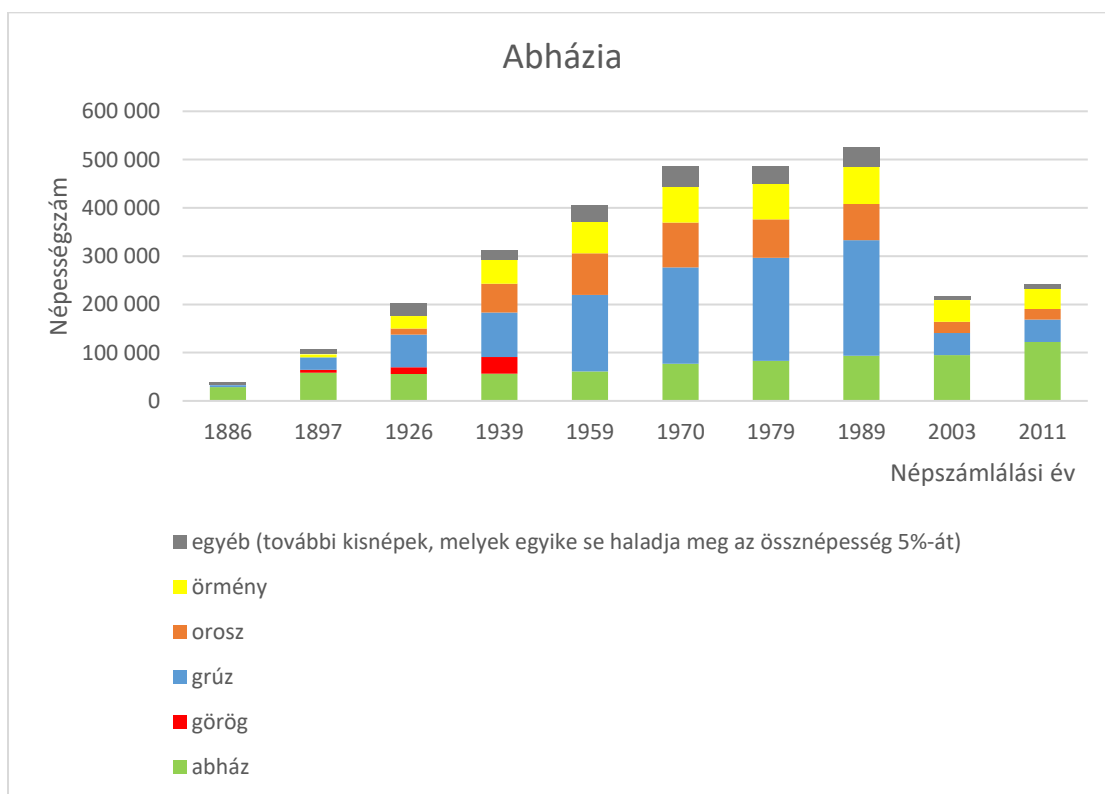
10.1. Saját eredmények

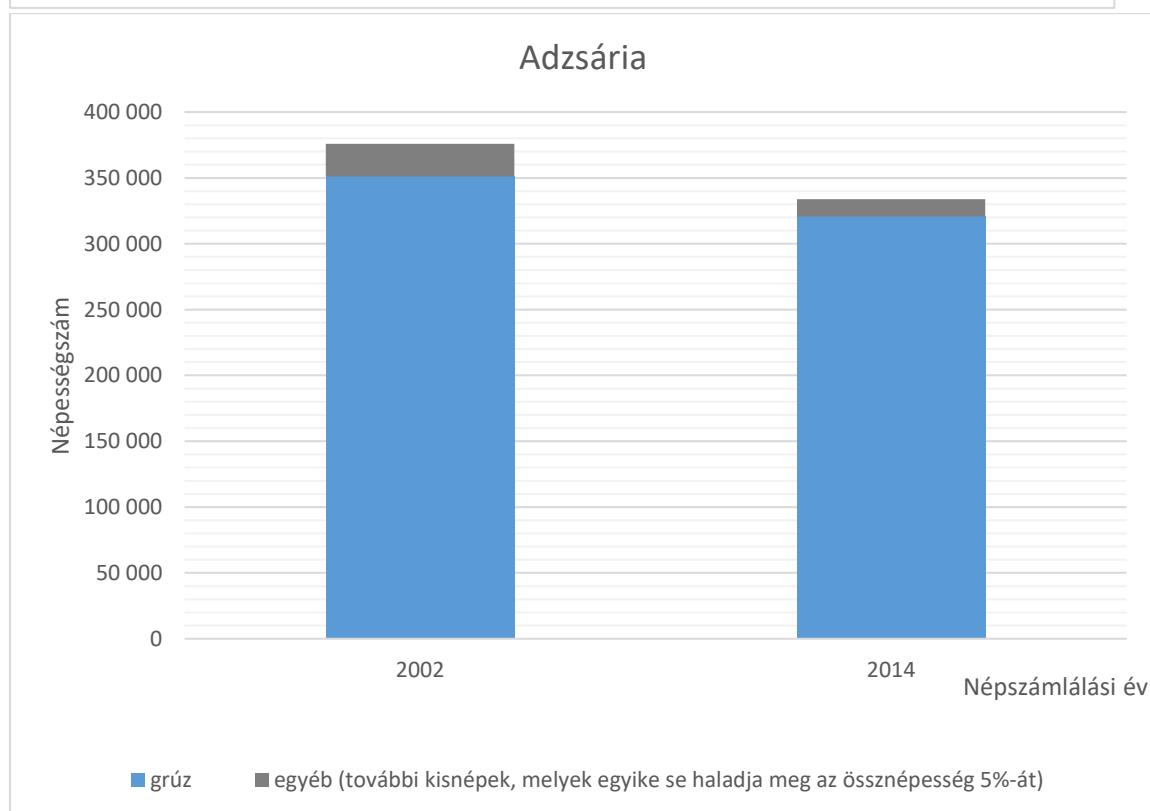
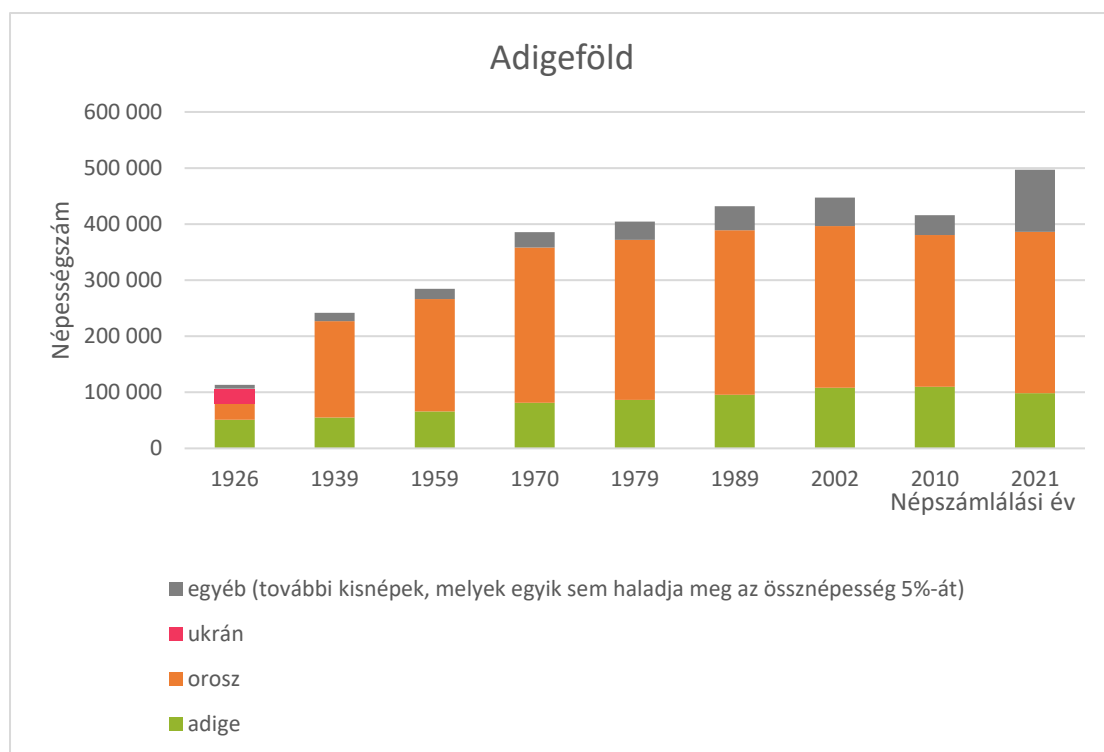
Dolgozatom több olyan etnikai szempontú kérdés megoldására mutat rá, amelyek a Kaukázus-vidéken található a nemzetközileg elismert, önálló államoknál alacsonyabb szintű önrendelkezéssel létező politikai entitásokat érintik. A különböző államok területén, eltérő irányokban fejlődő, s eltérő szintű jogokat birtokló (vagy a *de facto* államok esetében bitorló) területek egységes vizsgálatának segítése és indoklása céljából kísérli meg bevezetni a különleges igazgatású terület fogalmát. A vizsgált területek egy címszó alá történő besorolása egyben felhívja a figyelmet az általuk bejárt fejlődési pálya hasonlóságára, s arra, hogy az egyes területek helyzete fejlődési útjuk eltérő idejű kezdete miatt térhet el egymástól.

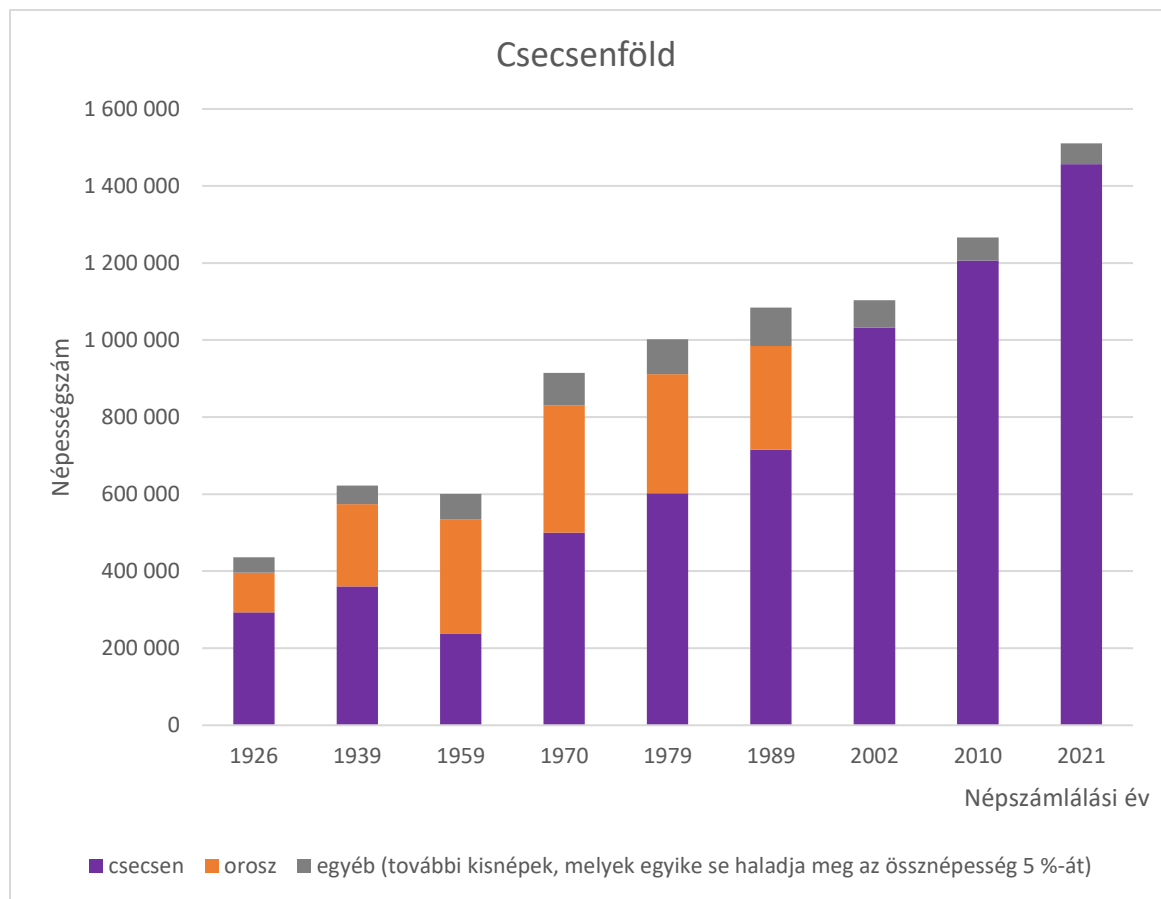
A fogalomhasználat kapcsán történő újítás mellett a dolgozat eredményei közé sorolható a kérdéses 11 területen (Abházia, Adigeföld, Adzsária, Csecsenföld, Dagesztán, Dél-Oszétia, Észak-Oszétia, Ingusföld, Hegyi-Karabah, Kabard- és Balkárföld, Karacsáj- és Cserkeszföld) megrendezett első valamennyi népszámlálás eredményeinek elemzése az 1897-es cáritól a legutóbbi 2021-esig. Az azeri, grúz és orosz állami statisztika mellett a térséggel foglalkozó statisztikai honlapok bevonásával gyűjtött adatok a vizsgált különleges igazgatású területek népesedését és etnikai arányainak alakulását összesítő adatbázisba lettek rendezve, amely alapján az utóbbi 127 év változásait bemutató diagramok készültek. Emellett az egyes titulatív népcsoportoknak a nevüket viselő területen való koncentrációját is diagramok segítségével vizualizáltam, amelyek bemutatják, hogy a saját területükön élőkhez képest mekkora a volt Szovjetunió területén élők aránya adott népcsoportból. Így látható, hogy mennyiben volt önkényes a szovjet népességpolitika az egyes területek határainak meghúzásánál, s mennyire lehetett egyáltalán ésszerű határokat húzni a Kaukázus etnikai mozaikjában.

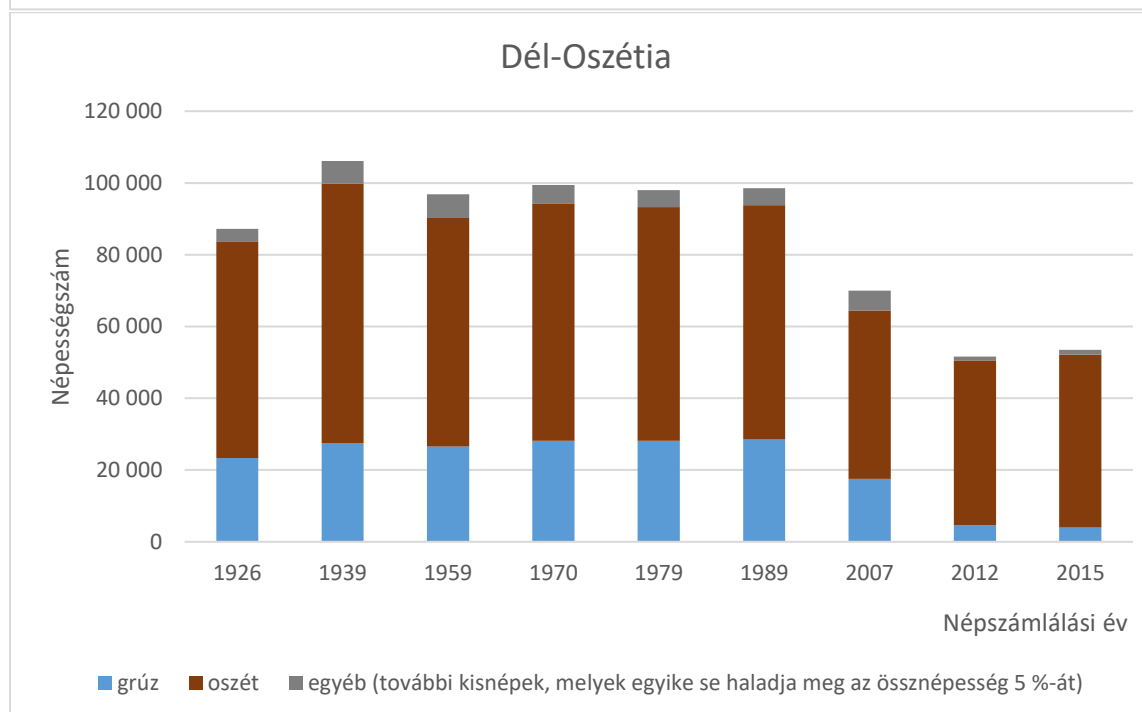
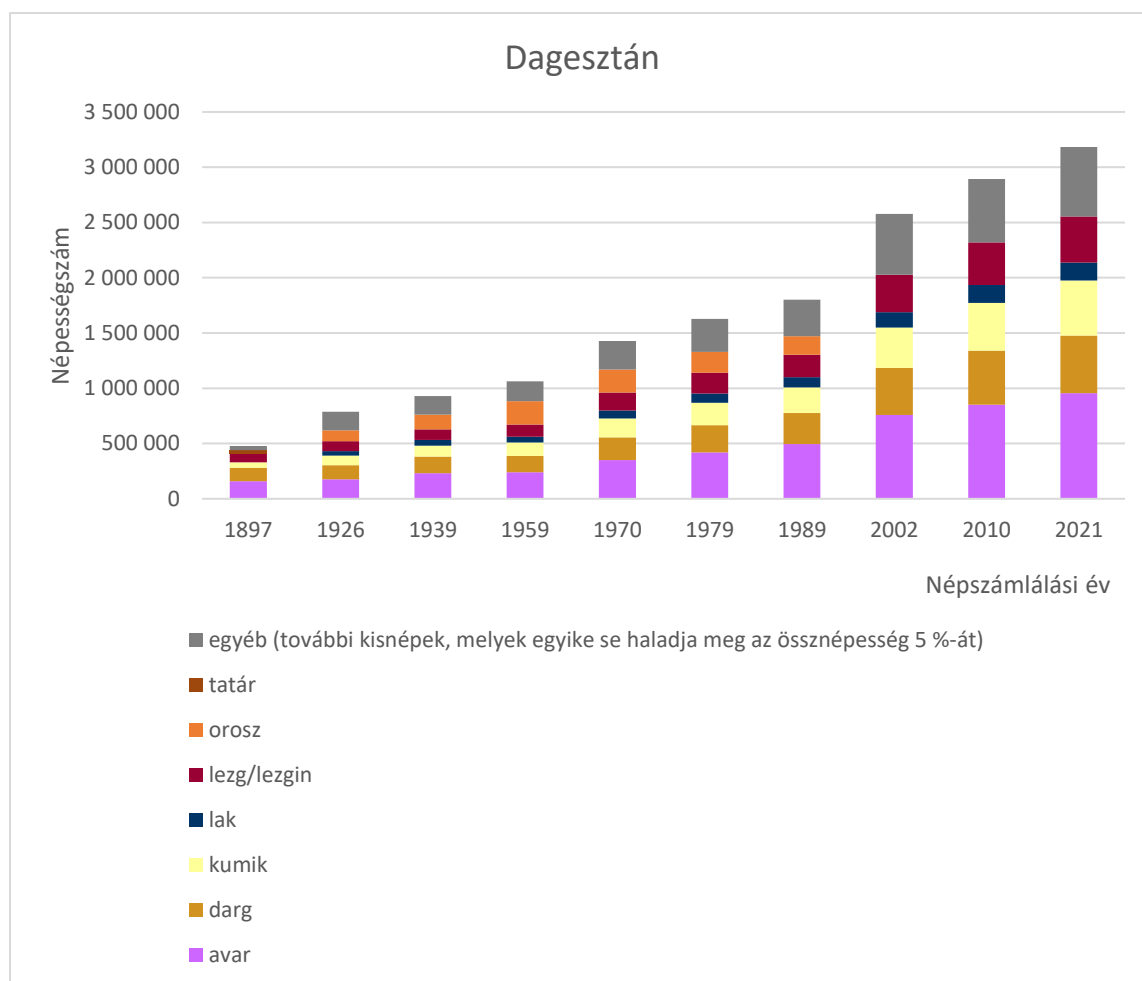
A térséggel foglalkozó szakirodalom elsősorban térképek segítségével mutat rá a napjaink geopolitikáját is meghatározó etnikai feszültségekre s azok okaira, amelyeknek azonban egy más szempontú megközelítését mutatják fel az általam készített diagramok. Ezeken a történelem során bekövetkező változások jobban végigkövethetők az egyes népszámlálási évek kapcsán, és alkalmasak a térségben élő népcsoportok helyzetének összehasonlítására, s abból a dolgozat eredményei közé sorolható tényszerű következtetések levonására. Így megállapítható, hogy a legtöbb titulatív népcsoport területén belül koncentrálódik, kivétel a 2010-es népszámlálás óta autonóm köztársaságukból kirajzó cserkeszek, illetve a legtöbb korábbi adatfelvételi évben (1939–2010 közt) a dagesztáni lezgek (ők nem a terület névadói, de annak vizsgált 5 legjelentősebb lélekszámú csoportja közé tartoznak). Hasonlóan kimutatható az anyaország titulatív népességének jelentős számaránycsökkenése a Szovjetunió összeomlása óta valamennyi vizsgált területen Adigeföld kivételével, ahol már 1939 óta egyre növekvő az oroszok túlsúlya a népességen belül. Ezzel szemben szintén általános tendenciaként értelmezhető a vizsgált területek népességnövekedése a posztszovjet éraban, amely alól kivételt képeznek a lassú csökkenéssel jellemezhető Adzsária és Észak-Ossetia, illetve a háborús konfliktusok által leginkább terhelt *de facto* államok, amelyek népességben radikális csökkenés következett be.

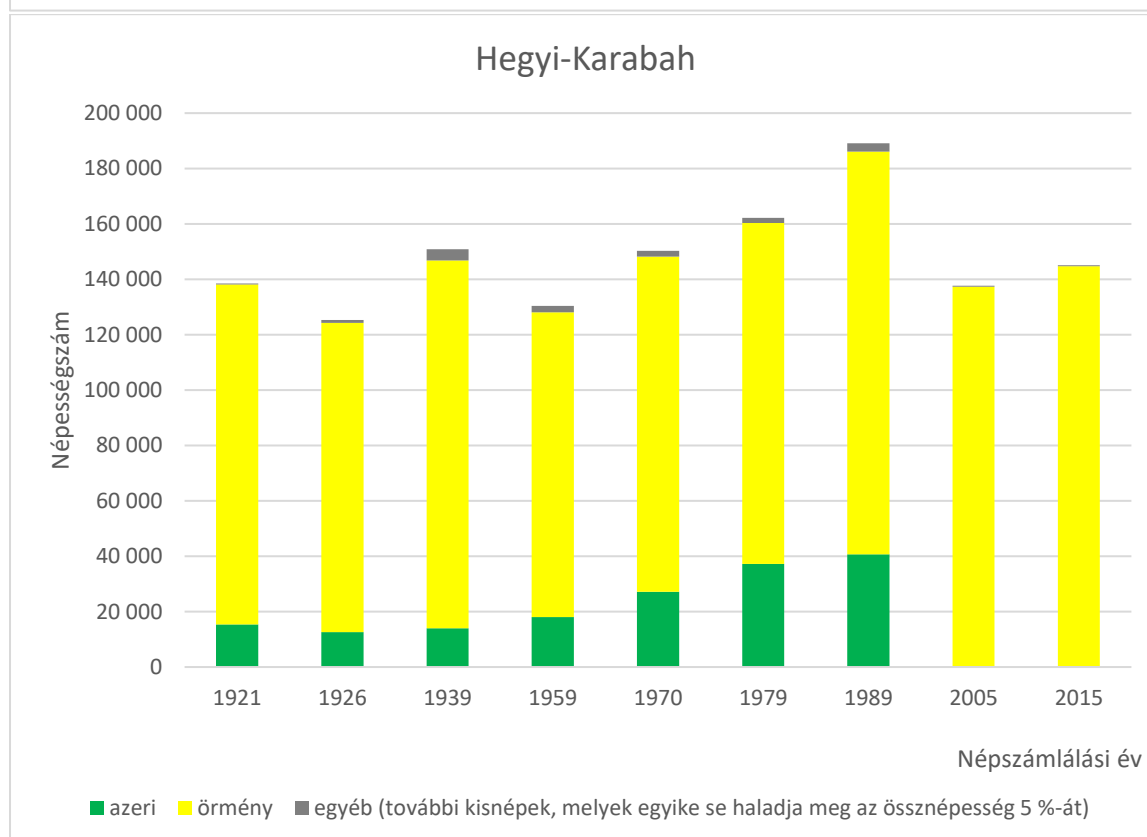
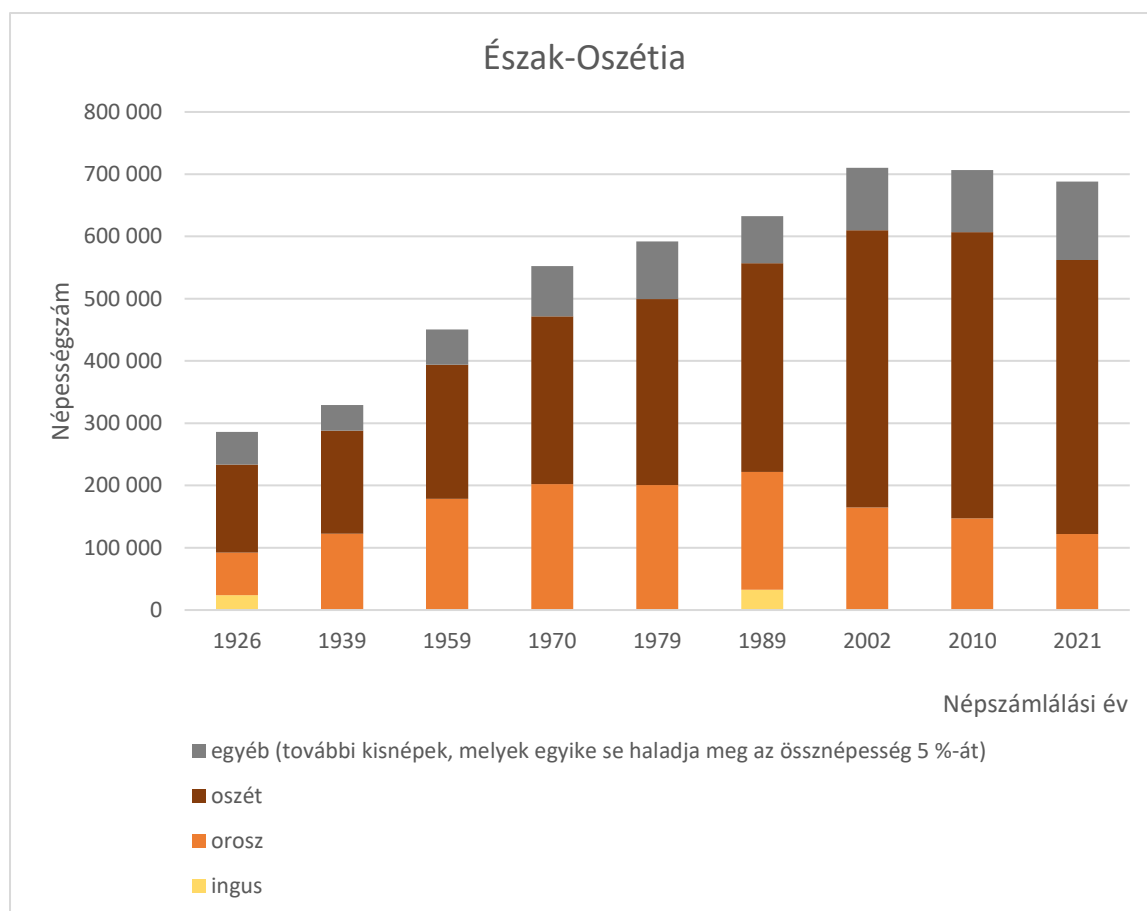
10.2. A különleges igazgatású területek népesedése a Kaukázusban

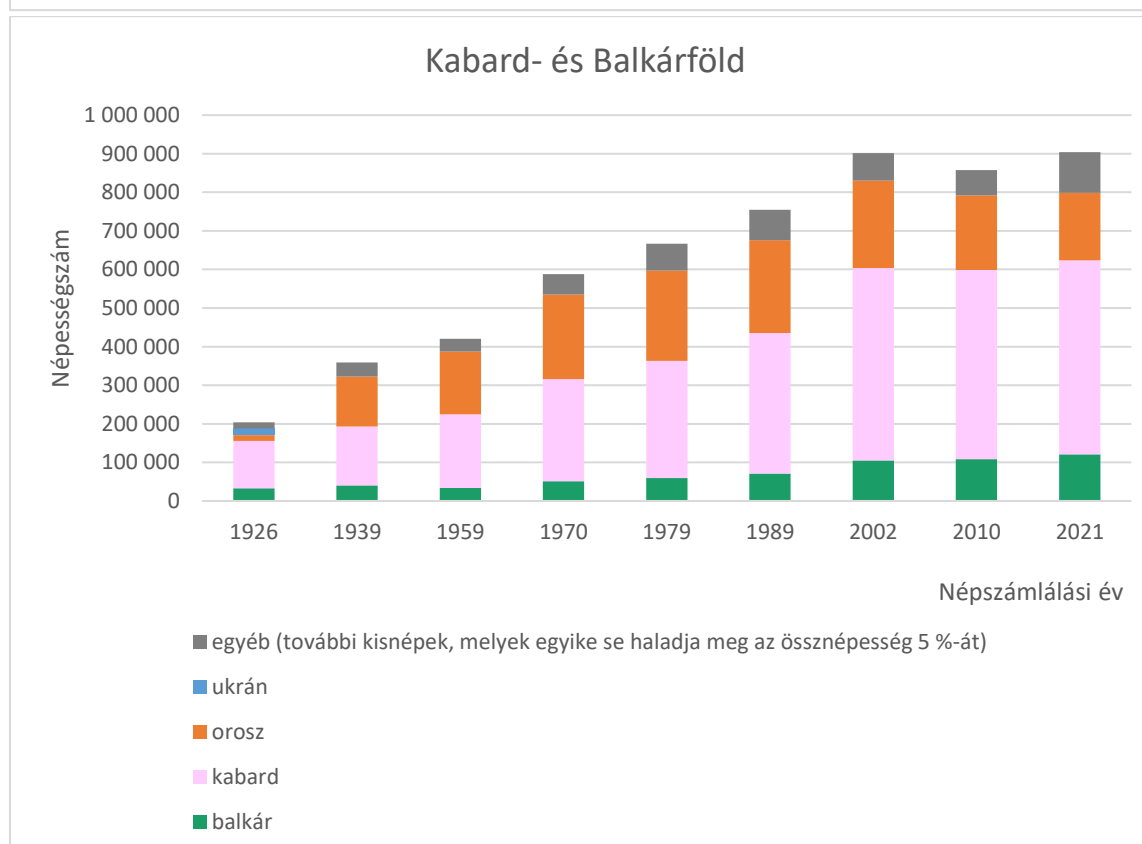
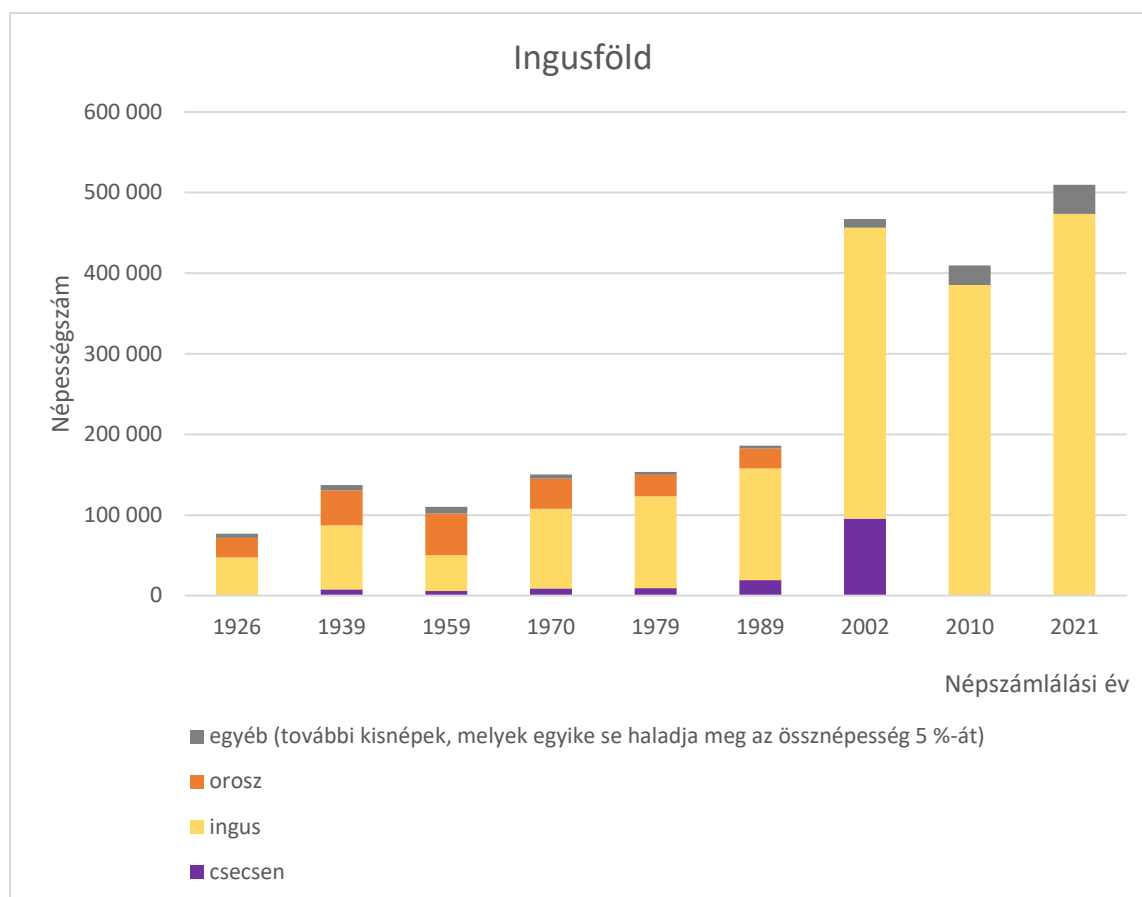

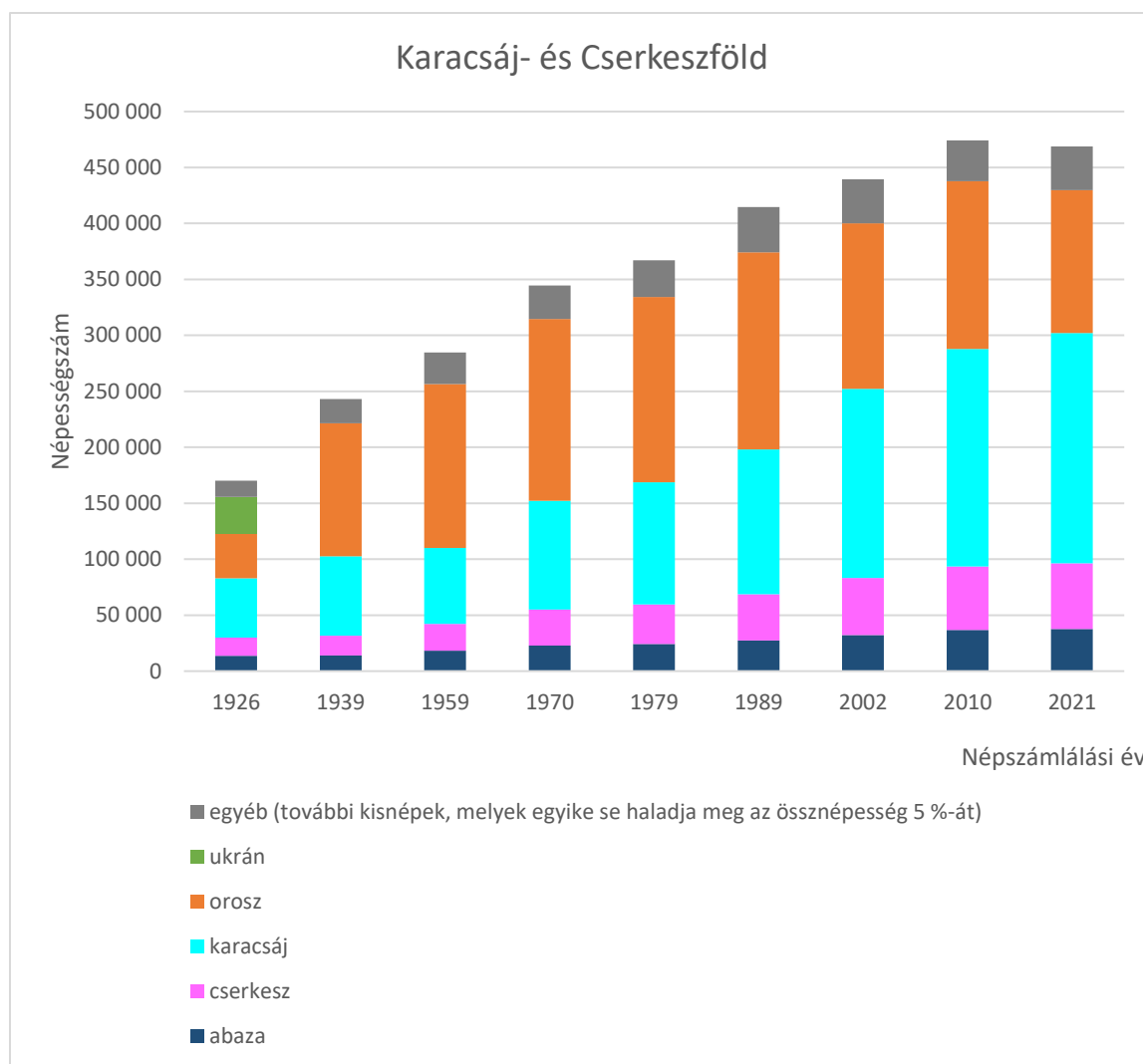

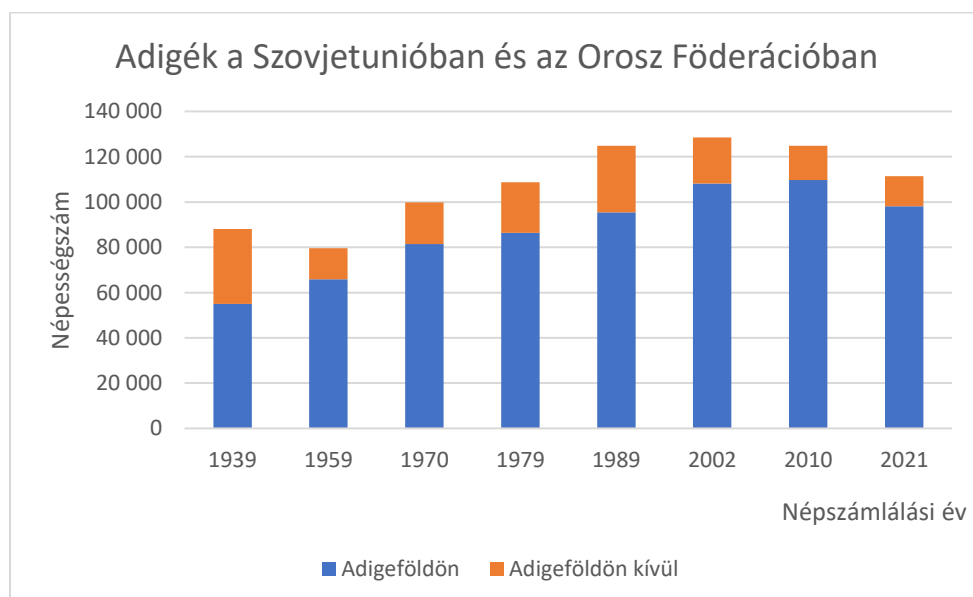

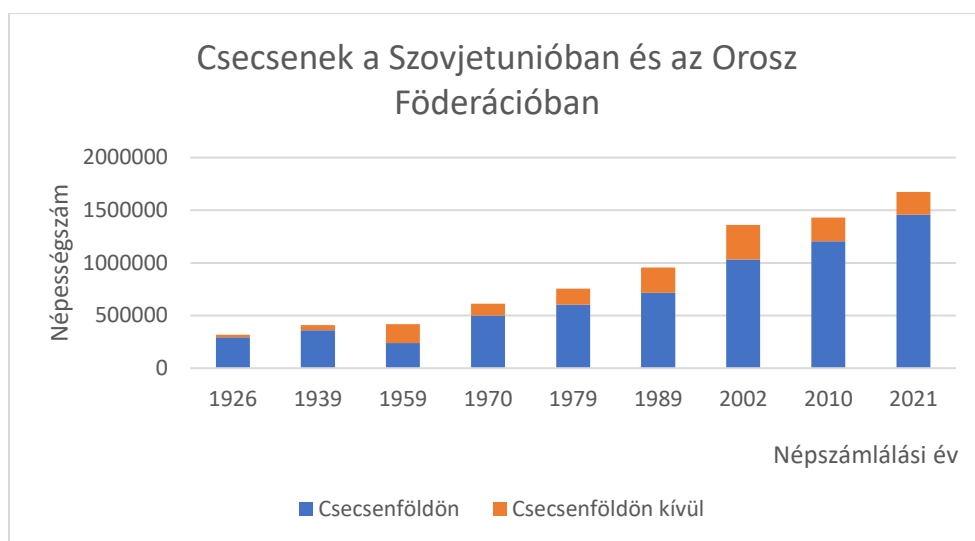

10.3. A különleges igazgatású területek titulatív népcsoportjainak területi koncentrációja

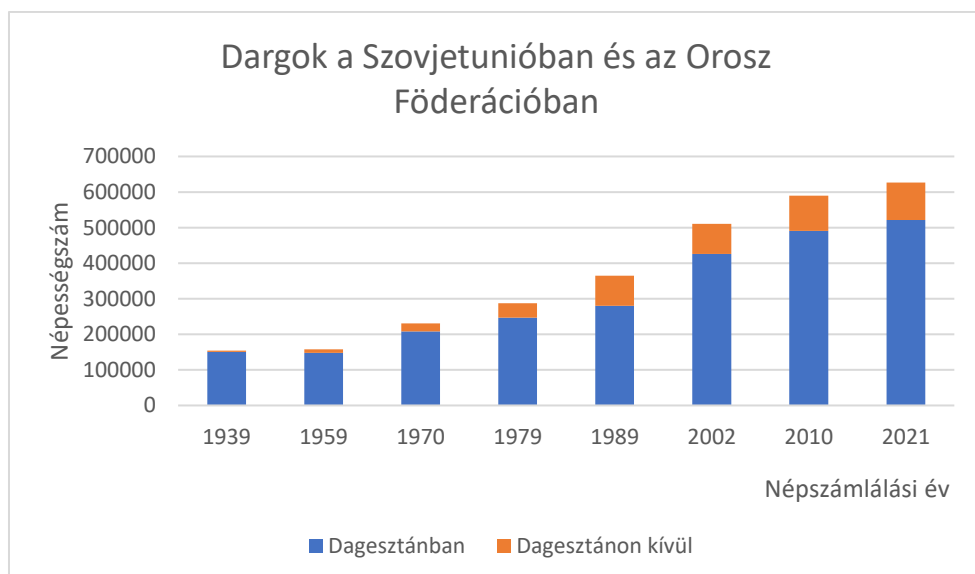
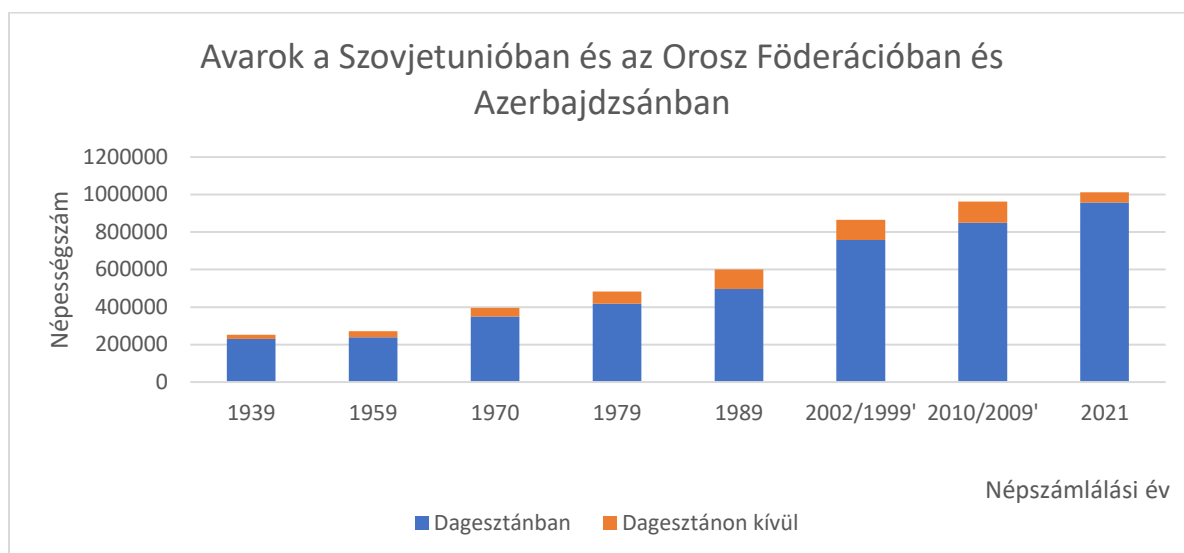
10.3.1. Adigeföld titulatív népcsoportja

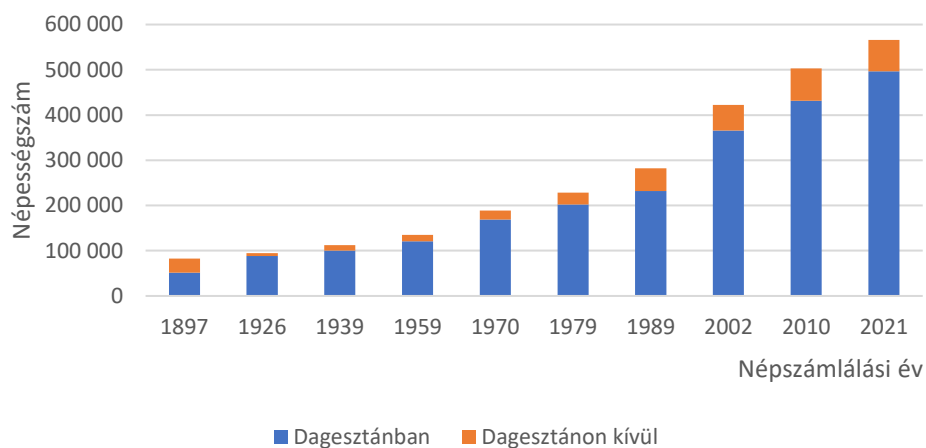
10.3.2. Csecsenföld titulatív népcsoportja

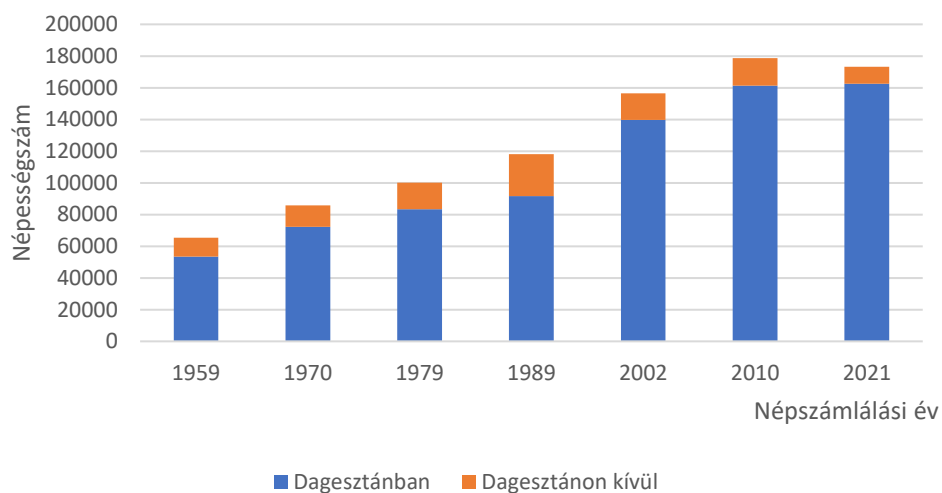
10.3.3. Dagesztán a népesség 5%-át meghaladó népcsoportjai

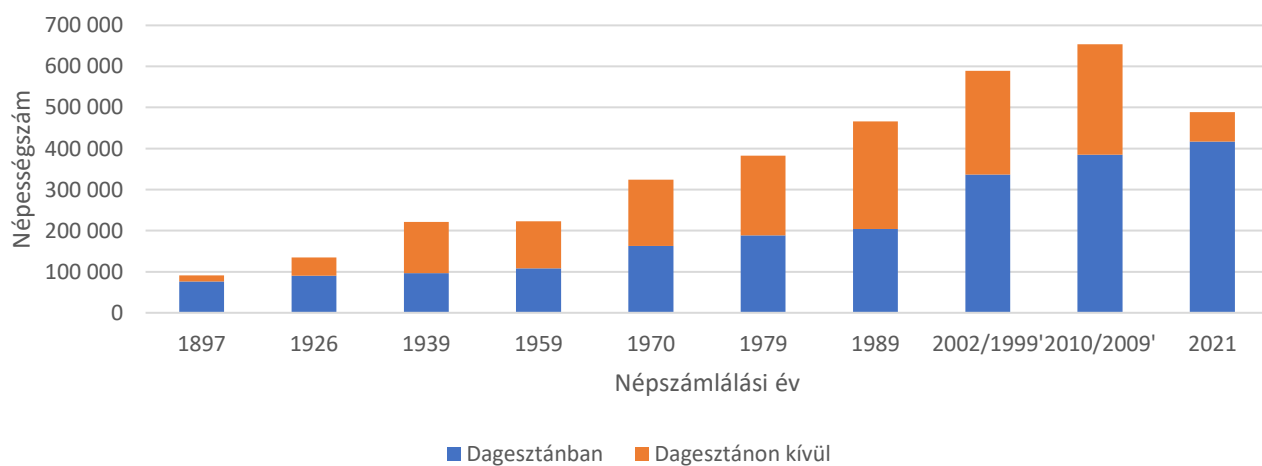
Kumikok az Orosz Birodalomban, a Szovjetunióban és az Orosz Föderációban

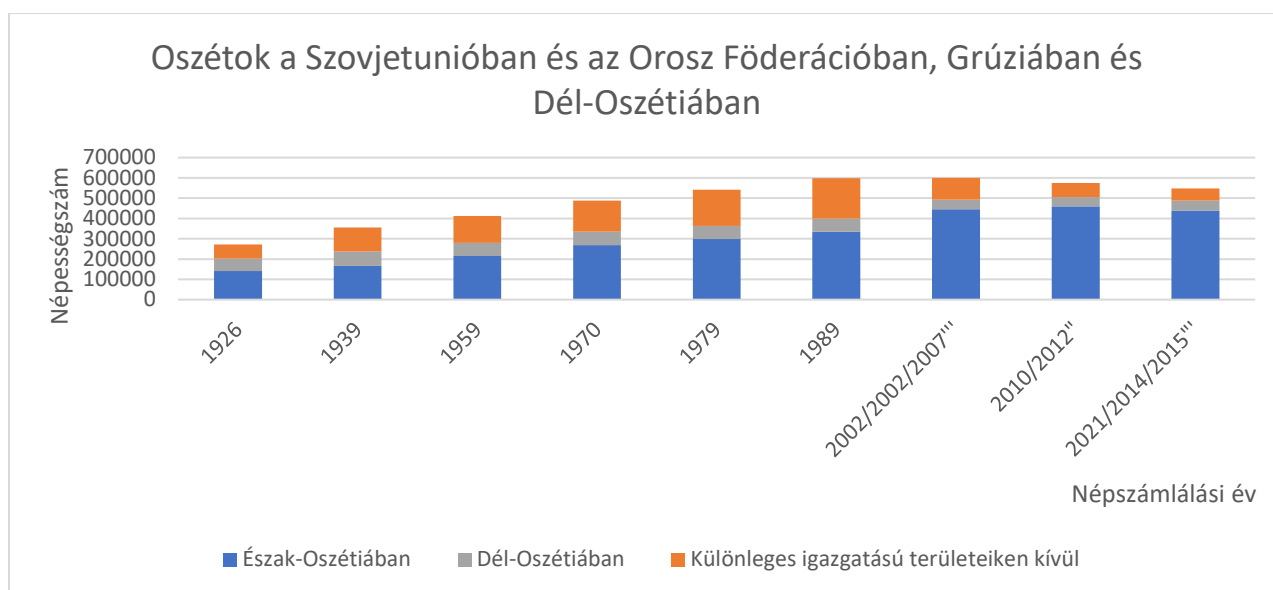
Lakok a Szovjetunióban és az Orosz Föderációban

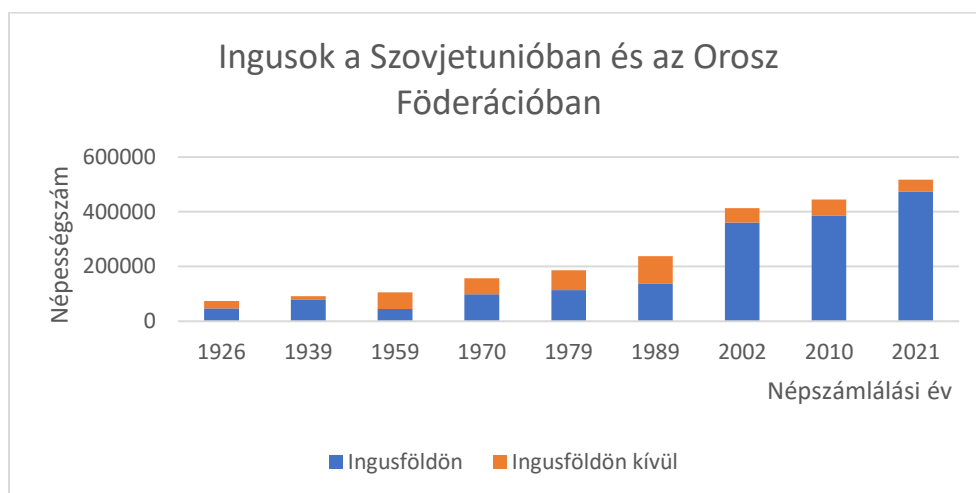
Lezgek/lezginek az Orosz Birodalomban, a Szovjetunióban és az Orosz Föderációban és Azerbajdzsánban

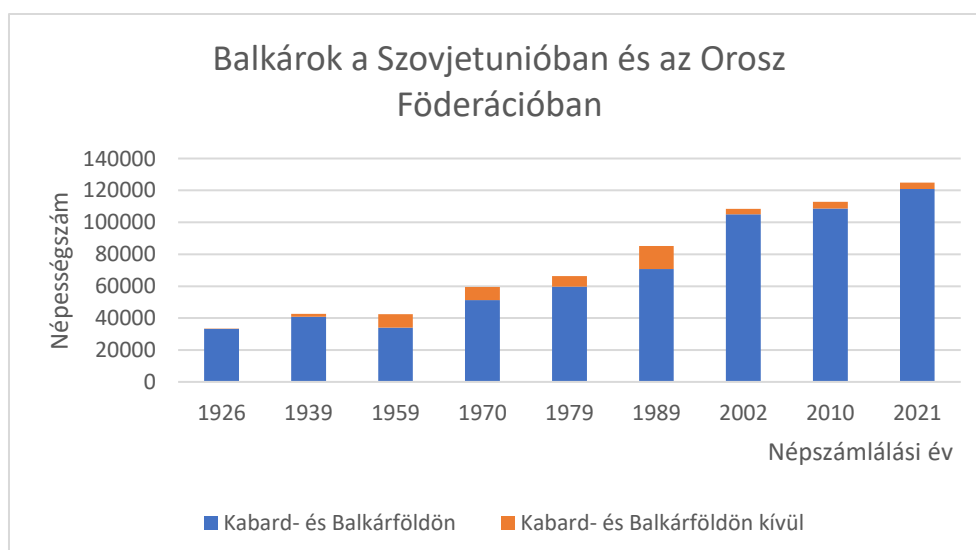
10.3.4. Dél- és Észak-Oszétia titulatív népcsoportja

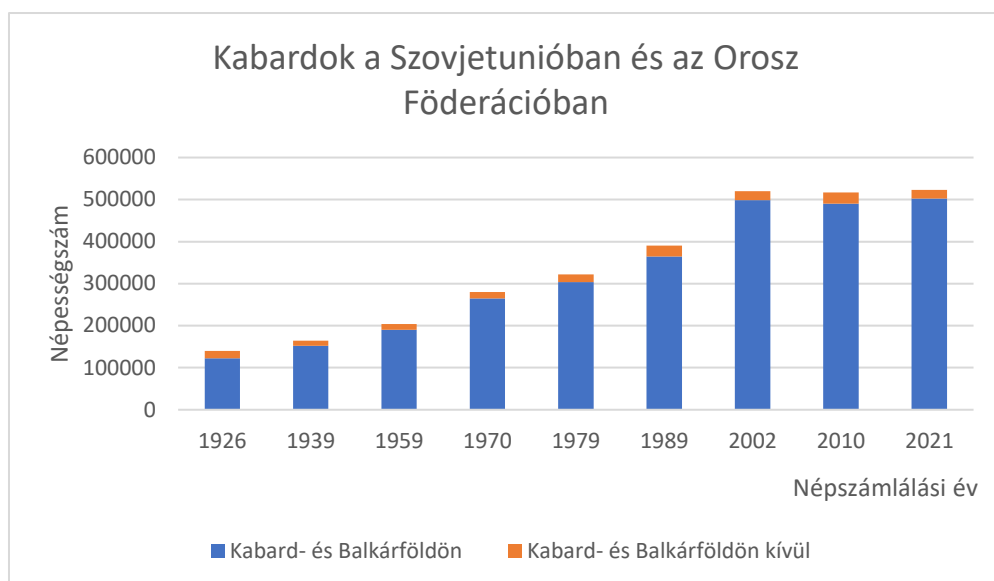

10.3.5. Ingusföld titulatív népcsoportja

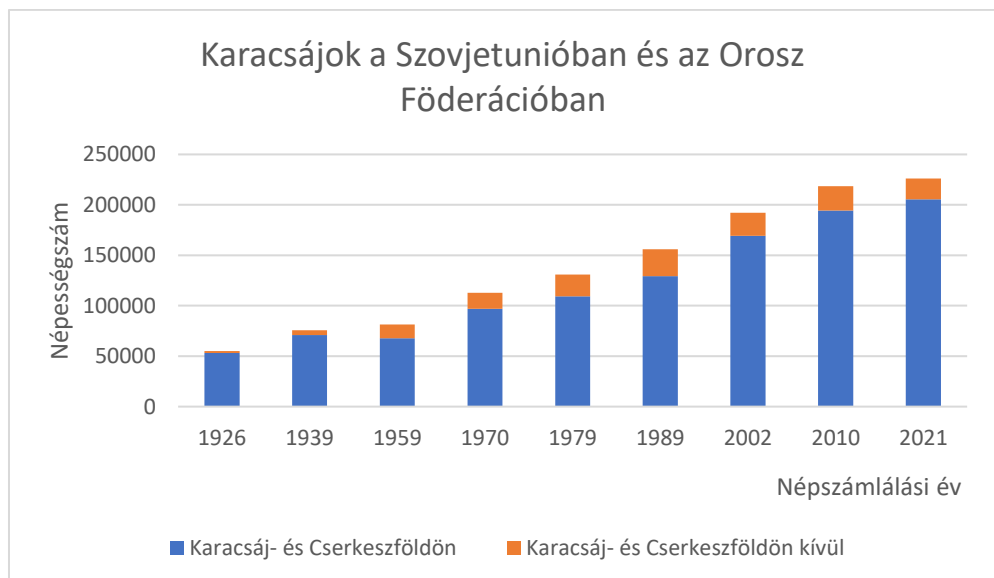
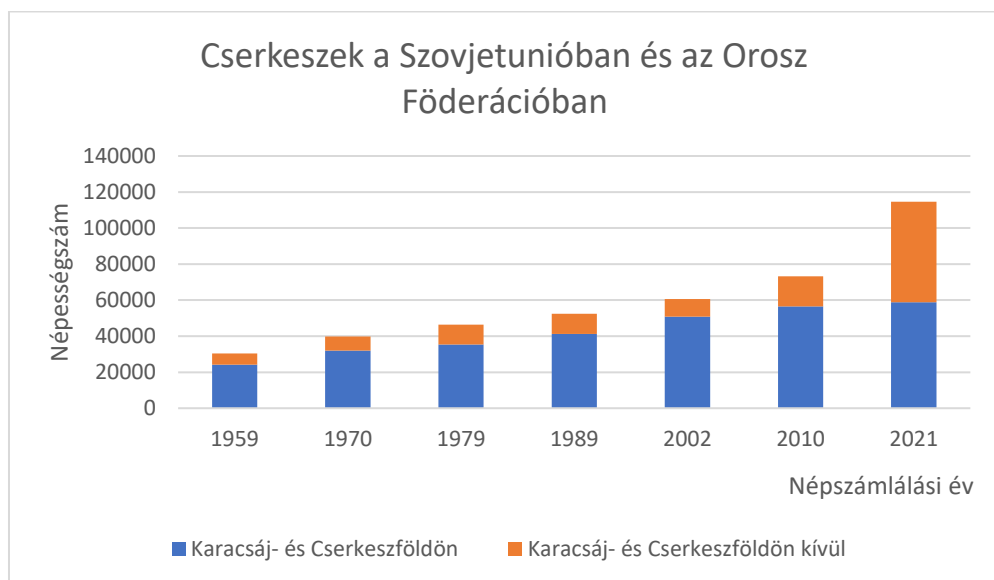

10.3.6. Kabard- és Balkárföld titulatív népcsoportjai

10.3.7. Karacsáj- és Cserkeszföld titulatív népcsoportjai

10.3.8. Abházia titulatív népcsoportja

